

UNIVERZITA KARLOVA

Právnická fakulta

Alice Zikešová

Zelené pohřebnictví:

Výzvy pro českou právní úpravu

Diplomová práce

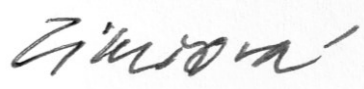
Vedoucí diplomové práce: prof. JUDr. Jakub Handrlica, LL.M., Ph.D., DSc.

Katedra: Katedra správního práva a správní vědy

Datum vypracování práce (uzavření rukopisu): 16. 12. 2024

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracovala samostatně, že všechny použité zdroje byly řádně uvedeny a že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Dále prohlašuji, že vlastní text této práce včetně poznámek pod čarou má 127 130 znaků včetně mezer.

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Zikešová', is centered on the page. The signature is written in a cursive style.

Alice Zikešová

V Praze dne 16. 12. 2024

Poděkování

Velice ráda bych poděkovala panu profesoru Handrlíkovvi za vedení mé diplomové práce a mým nejbližším za podporu po celou dobu studia. Poděkování patří Beatě a mému otci za nadšení a ochotu se mnou kdykoli diskutovat o pohřebnictví a zákonech.

Obsah

Úvod	6
1. Zacházení s tělem po smrti – současná právní úprava	8
1.1. Zákon o pohřebnictví.....	10
1.2. Právo rozhodovat o způsobu, jakým bude naloženo s naším tělem po smrti .	11
1.3. Uložení lidských pozůstatků do hrobu nebo hrobky na pohřebišti	12
1.3.1. Dostupnost hrobových míst.....	13
1.3.2. Vliv tradičních pohřebišť na životní prostředí	15
1.4. Zpopelnění v krematoriu	17
1.4.1. Historický a společenský vývoj kremací v českých zemích	18
1.4.2. Kremace bez obřadu.....	19
1.4.3. Proces zpopelnění.....	19
1.4.4. Vliv kremace na životní prostředí	20
2. Zelené pohřebnictví – pojem, způsoby a metody.....	23
2.1. Přírodní pohřbívání.....	26
2.1.1. Pohřbívání bez rakve.....	26
2.1.2. Přírodní hřbitov	28
2.1.3. Hřbitovní rezervace	29
2.2. Terramace	30
2.2.1. Proces terramace	31
2.2.2. Vliv terramace na životní prostředí.....	32
2.2.3. Dostupnost terramace.....	32
2.3. Akvamace	34
2.3.1. Proces akvamace	34
2.3.2. Vliv akvamace na životní prostředí.....	35
2.3.3. Dostupnost akvamace.....	37
3. Výzvy pro českou právní úpravu	39

3.1. Pohřbívání bez rakve	39
3.2. Přírodní hřbitovy a hřbitovní rezervace.....	42
3.2.1. Legislativní koncept veřejného přírodního pohřebiště.....	44
3.3. Terramace	46
3.3.1. Právní povaha terramátu a možnosti zacházení s ním	47
3.3.2. Srovnání: Německo, Norsko	49
3.4. Akvamace	51
3.4.1. Právní povaha zbytkové tekutiny a možnosti zacházení s ní	51
3.4.2. Srovnání: Common law.....	54
Závěr.....	56
Seznam použitých zdrojů	58
Literatura.....	58
Internetové zdroje	60
Zákony a judikatura	63
Abstrakt	65
Abstract.....	66

Úvod

Zelené pohřebnictví je pojem, který v posledních desítkách let symbolizovaných environmentálním aktivismem nabývá stále většího významu i urgencye. Ačkoli se debaty týkající se ochrany životního prostředí a klimatické krize točí převážně kolem aktivit člověka za jeho života, je to právě zacházení s jeho tělem po smrti a nakládání s lidskými ostatky, které jsou ve světě jedním z největších a nejnebezpečnějších znečišťovatelů. Ve světle stále rostoucí populace a úbytku půdy, která by mohla být využitelná pro budování pohřebních struktur, je pak koncept zeleného pohřebnictví stále relevantnějším tématem.

Pohřebnictví a pohřební průmysl jako celek stojí často na samém okraji společenských debat. S příchodem moderní společnosti došlo k industrializaci a anonymizaci pohřební péče a pohřebních rituálů, což jen umocnilo strach ze smrti a přetvořilo tak pohřbívání i smrt samotnou ve společenské tabu. Zelený neboli ekologicky či environmentálně šetrný přístup k pohřbívání je tak kromě konkrétního postupu při zacházení s tělem zemřelého a spravování pohřebišť také změnou pohledu na pohřbívání, snahou o obnovení některých pohřebních rituálů a projevem přirozeného přístupu ke smrti a umírání. Jako takové tak metody a stále se rozvíjející technologie ekologického pohřbívání nabírají na popularitě, jen málo z nich ovšem vyhovuje platné legislativě, která je značně rigidní a v mnohých případech vystavena právě na strachu ze smrti a z mrtvého těla.

Pokud chceme otevřít cestu zelenému pohřebnictví, je nejprve potřeba identifikovat právní překážky, které nám v tom brání, a pochopit dopady, které mají tradiční pohřební metody na životní prostředí. Právě to nám může pomoci porozumět důvodům, proč je potřeba zelené pohřebnictví zpřístupnit.

V této diplomové práci se autorka zabývá českou právní úpravou pohřebnictví, jejími limity ve vztahu k implementaci zeleného pohřebnictví a také jejími dopady na životní prostředí. Detailně popisuje vybrané metody zeleného pohřebnictví (způsoby přírodního pohřbívání a nové technologie terramace a akvamace) a hodnotí, zda představují plnohodnotné alternativy k současným způsobům pohřbívání z hlediska dostupnosti, efektivnosti i environmentální šetrnosti. V závěru práce si dovoluje nastínit, jakým způsobem by bylo možno současnou právní úpravu změnit, aby umožňovala zavedení těchto vybraných metod. V neposlední řadě autorka zkoumá, jaké jsou aktuální tendence a trendy v zahraničních právních rádech a jakým způsobem mohou potenciálně ovlivňovat směřování české legislativy.

Údaje v diplomové práci jsou zpracovány dle právního stavu k 1. 10. 2024. Při psaní této práce autorka vychází zejména ze zahraničních zdrojů a navazuje na osvětovou činnost

českých spolků Ke kořenům – přírodní pohřebnictví z.s. a Poslední stopa z.s. Dosud se většina prací publikovaných v České republice i v zahraničí zabývala převážně sociologickými a antropologickými aspekty zeleného pohřebnictví. Touto prací se autorka zaměřuje na bližší představení konkrétních metod zeleného pohřebnictví v kontextu českého právního řádu. Autorčíným cílem je poskytnout ucelený přehled o zeleném pohřebnictví, zhodnotit stav českého práva s ohledem na zelené pohřebnictví a shrnout změny, které by si implementace zelených metod pohřbívání do českého právního řádu vyžádala.

1. Zacházení s tělem po smrti – současná právní úprava

Na lidské tělo je nahlíženo jako na zvláštní právní kategorii. Tato koncepce má svůj základ v ústavně garantované nedotknutelnosti osoby dle článku 7 odst. 1 Listiny základních práv a svobod vyhlášené usnesením Předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb. jako součást ústavního pořádku České republiky a dále v přirozenoprávní koncepci zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník (dále jen občanský zákoník), kde se tato garance projevuje v několika zásadách. Kromě nutného souhlasu se zásahem do integrity člověka jsou to také pravidla pro nakládání s lidským tělem a jeho částmi, jak jsou stanovena v § 111 an. tohoto zákona. Lidské tělo ani jeho části nesmí být předmětem majetkového prospěchu – to vyplývá ostatně již z negativního vymezení věcí v občanském zákoníku, kdy § 493 stanoví, že lidské tělo ani jeho části, třebaže byly od těla odděleny, nejsou věci. Třebaže mezi akademiky panuje diskurz ohledně vztahu tohoto ustanovení k tělu po smrti člověka,¹ Nejvyšší soud postavil najisto, že lidské ostatky nemohou být předmětem závazkových vztahů.²

V neposlední řadě je pak projevem ústavně garantované nedotknutelnosti osoby i princip postmortální ochrany těla člověka. Ta se uplatní od okamžiku smrti. Smrt je v českém právu definována v § 2 písm. e) zákona č. 285/2002 Sb., o darování, odběrech a transplantacích tkání a orgánů a o změně některých zákonů (dále jen transplantáční zákon) jako nevratná ztráta funkce celého mozku, včetně mozkového kmene, nebo nevratná zástava krevního oběhu. Postmortální ochrana je v občanském zákoníku zakotvena v § 92, konkrétně ve formě zákazu naložit s lidskými pozůstatky a lidskými ostatky způsobem pro zemřelého nedůstojným. Zásah do mrtvého lidského těla představuje zásah do osobnostních práv,³ a podléhá tedy ochraně podle § 82 občanského zákoníku – nárok může v souladu s odst. 2 tohoto ustanovení uplatnit kterákoli osoba blízká.⁴

„Uvedené zásady, tedy zásada nedotknutelnosti člověka, zásada důstojného zacházení s tělem zemřelého a zásada zákazu finančního prospěchu, tvoří základní právní východisko

¹ Srov. ONDRŮŠ, M. K právní povaze lidského těla. *Právní rozhledy*. 13-14/2018, str. 463.

² Srov. rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 15. 12. 2005, sp. zn. 22 Cdo 1773/2004.

³ Viz HUBKOVÁ, P. Komentář k § 493. In: PETROV, J., VÝTISK, M., BERAN, V. a kol. *Občanský zákoník. Komentář*. 2. vydání (3. aktualizace). Praha: C. H. Beck, 2024.

⁴ Nelze se však domáhat ochrany pro případ, že by zemřelý stanovil způsob zacházení, jenž by byl v rozporu s veřejnoprávními předpisy.

při jakémkoli nakládání s tělem zemřelého.“⁵ Vychází z nich tedy i další právní předpisy upravující zacházení s lidským tělem po smrti. Zejména se jedná o již zmiňovaný transplantační zákon, dále o zákon č. 372/2001 Sb., o zdravotních službách (dále jen zákon o zdravotních službách), a konečně i zákon č. 256/2001 Sb., o pohřebnictví (dále jen zákon o pohřebnictví). V jeho ustanovení § 4 odst. 1 nacházíme povinnost zacházet s lidskými pozůstatky a s lidskými ostatky důstojně, navíc je zde uložena i povinnost takového zacházení, při kterém nedojde k ohrožení veřejného zdraví nebo veřejného pořádku. Ustanovení pak tyto povinnosti nadále konkretizuje a rozvádí. Zákon o zdravotních službách pak taxativně vyjmenovává úkony, které lze na těle zemřelého provést (viz § 79).

Na tomto místě stojí za připomenutí Metodické doporučení Ministerstva zdravotnictví k zacházení s tělem zemřelého, vydané ve Věstníku Ministerstva zdravotnictví České republiky č. 10/2024, které mimo jiné zavádí na doporučení Veřejného ochránce práv tzv. desatero důstojného zacházení s tělem zemřelého a také apeluje na užívání slovesa zacházet namísto slovesa nakládat, které je zákonodárcem hojně užíváno a může do jisté míry navozovat dojem, že s tělem zemřelého je nakládáno (jako s odpadem), když by s ním mělo být zacházeno (jako s osobou). Autorka se s tímto přístupem ztotožňuje a vyjma případů, kdy sloveso nakládat používá zákonodárce, bude autorka používat sloveso zacházet, pokud bude hovořit o úkonech, které je možno činit ve vztahu k tělu zemřelého, lidským pozůstatkům a lidským ostatkům.

Dispozice s tělem zemřelého je tedy zákonem značně omezena, a to jak co se týče okruhu osob, které mohou nárokovat právo na vydání ostatků pochovaných nebo zpopelněných těl zemřelých osob,⁶ tak i co se týče způsobů samotného pohřbívání.

Právě tomuto tématu je věnována tato práce. V následujících kapitolách autorka popisuje jednotlivé zákonné způsoby pohřbívání, jak je stanovuje zákon o pohřebnictví, a klade si otázku, zda jsou tyto dostupné způsoby dostačující a zda naplňují právo jednotlivce rozhodovat o tom, jak bude zacházeno s jeho tělem po smrti. Dále se věnuje otázce, jakým způsobem tyto konvenční pohřební metody dopadají na životní prostředí, ať už pozitivně či negativně, a krátce nastiňuje historický a společenský vývoj pohřebnictví v České republice a Československu.

⁵ LOJDOVÁ, E., ŠIŠLÁK, S. Právní úprava lidského těla po smrti. In: *EPRAVO.CZ – Sbirka zákonů, judikatura, právo* [online]. 2. 11. 2016. Dostupné z: <https://www.epravo.cz/top/clanky/pravni-uprava-lidskeho-tela-po-smrti-103480.html> [cit. 30. 9. 2024].

⁶ Srov. § 92 odst. 2 občanského zákoníku; srov. rozhodnutí Okresního soudu v Pardubicích ze dne 6. 8. 2015, sp. zn. 5 C 36/2015.

1.1. Zákon o pohřebnictví

Pohřebnictví, podmínky pro zacházení s lidskými pozůstatky i některé otázky provozování pohřebních služeb v České republice upravuje od roku 2002 zákon o pohřebnictví, který nahradil předchozí právní úpravu v podobě vyhlášek Ministerstva zdravotnictví. Konkrétně vymezuje předmět úpravy ustanovení § 1 tohoto zákona: podmínky pro zacházení s lidskými pozůstatky a lidskými ostatky, práva a povinnosti související s provozováním pohřební služby, prováděním balzamací a konzervací lidských pozůstatků a s provozováním krematorií a pohřebišť. Vedle zákona platí i jeho dva prováděcí právní předpisy, vyhláška č. 277/2017 Sb., o postupu obce při zajištění slušného pohřbení, a vyhláška č. 278/2017 Sb., o stanovení obsahu a rozsahu specializované odborné přípravy zaměřené na odbornou problematiku související s balzamací a konzervací a náležitostí dokladu o jejím absolvování.

Zákon byl mnohokrát novelizován, nejzásadnější změny přinesla novela provedená zákonem č. 193/2017 Sb., která navázala na právní úpravu ochrany osobnosti v občanském zákoníku, zpřísnila požadavky na výkon činností v oblasti pohřebnictví a zavedla sankce za přestupky. Došlo také ke sjednocení pojmosloví a zahrnutí těla mrtvě narozeného dítěte a plodu po potratu nebo po umělém přerušení těhotenství mezi lidské pozůstatky a jiné lidské pozůstatky v souladu s judikaturou Evropského soudu pro lidská práva.

Současná právní úprava umožňuje pozůstalým účastnit se procesu péče o zemřelého – zákon o pohřebnictví ukládá provozovateli pohřební služby v ustanovení § 7 odst. 1 písm. h) povinnost bezúplatně umožnit vypraviteli pohřbu úpravu těla zemřelého v místnosti k tomu určené.

Změnou prošly také technické normy upravující podmínky a parametry pro rakve užívané při pohřbívání. ČSN 49 3160 (Rakve) je rozdělena do tří částí a stanovuje obecné a mechanické požadavky na rakve do hrobu nebo hrobky, na kremační rakve a jejich označení. Norma platí jen pro rakve ze dřeva a z materiálů na bázi dřeva, nově tedy norma povoluje výrobu rakví z nejrůznějších materiálů, včetně vlnité lepenky nebo proutí a ratanu, pokud budou splněny požadavky na pevnost a nepropustnost, hygienu a vliv na životní prostředí. Na tuto technickou normu je nepřímo odkazováno v § 2 písm. k) zákona o pohřebnictví s cílem omezit užití konečných rakví, které nejsou vyrobeny z povolených materiálů nebo neodpovídají požadavkům stanoveným v technické normě. Důvodová zpráva k zákonu č. 193/2017 Sb. uvádí, že používání technických norem je založeno na principu dobrovolnosti a míří tak primárně na výrobce rakví. „Provozovatelům pohřebních služeb zákon v tomto ustanovení

[§ 2 písm. k)] stanoví, že konečné rakve nesplňující stanovené parametry nebudou moci při sjednávání pohřbů nabízet.“

Zákon dále stanovuje povinnost provozovatele krematoria upravit v řádu krematoria druh rakví, které je možné zpopelňovat. Stejnou povinnost ukládá i provozovateli pohřebiště – stanovit v řádu pohřebiště druhy přípustných konečných rakví pro ukládání do hrobů a hrodek. Důvodová zpráva k zákonu č. 193/2017 Sb. k tomuto uvádí: „Proto je nyní mnohem důležitější v řádu pohřebiště upravit nikoli materiál, že kterého jsou konečné rakve vyrobeny (musí splňovat citovanou ČSN [49 3160 Rakve]), ale stanovit podmínky pro další materiály užití v souvislosti s ukládáním lidských pozůstatků na pohřebišti, které citovaná ČSN neupravuje, tj. materiály pro vložky do rakví, pro transportní vaky, vystýlky do rakví a rubáše. Cílem změny uvedeného ustanovení je omezit užití materiálů, které jsou upraveny v citované technické normě, ale přitom se běžně vkládají do hrodek a hrobů a výrazně ovlivňují tlení nebo vysoušení lidských pozůstatků přirozenou cestou.“

1.2. Právo rozhodovat o způsobu, jakým bude naloženo s naším tělem po smrti

Zákon o pohřebnictví stanoví povinnost pohřbení zemřelého. Osobu k tomu oprávněnou zákon označuje jako vypravitele pohřbu a podle § 2 písm. p) je jí fyzická nebo právnická osoba sjednávající pohřbení do 96 hodin od oznámení úmrtí, případně obec⁷.

Okruh osob, které se mohou stát vypraviteli pohřbu, tak není za zákona nijak omezen, zemřelý však může určit konkrétní osobu, a to například prostřednictvím příkazu nebo podmínky právního jednání činěného *inter vivos*, nebo *mortis causa*. Je to právě vypravitel pohřbu, kdo zařizuje pohřbení, a tedy i rozhoduje o způsobu jeho provedení. V tom je ovšem omezen právem jednotlivce rozhodnout se, jak bude po jeho smrti s jeho tělem naloženo (§ 113 odst. 1 občanského zákoníku). Toto právo ze své povahy není a nemůže být absolutní – kromě stanovení konkrétních způsobů zacházení s tělem zemřelého v zákoně o pohřebnictví je toto právo limitováno dobrými mravy, morálkou, veřejným pořádkem a ochranou veřejného zdraví.

Je potřeba také zmínit pojem pohřeb a právo člověka rozhodnout, jaký má mít pohřeb, podle § 114 odst. 1 občanského zákoníku. Na rozdíl od pohřbení není tento pojem zákonem o pohřebnictví ani jiným právním předpisem definován, a je tedy nutno ho vykládat širěji než pojem pohřbení. Panuje shoda na tom, že se jedná o volbu týkající se smutečního obřadu jako posledního rozloučení – například určení místa konání, průběhu, výzdoby, okruhu

⁷ Podmínky, za kterých se obec stává vypravitelem pohřbu, dále stanovuje § 5 zákona o pohřebnictví.

zúčastněných. Toto ustanovení dále uvádí taxativní výčet osob oprávněných činit rozhodnutí o pohřbu, nezanechá-li o tom zesnulý výslovné rozhodnutí. Z tohoto ustanovení nelze dovodit aktivní povinnost těchto osob zesnulému pohřeb zajistit, tedy úprava je povahy absolutněprávní a pouze omezuje právo třetích osob.⁸ S ohledem na veřejnoprávní úpravu v zákoně o pohřebnictví a zejména s ohledem na praxi není vyloučeno, aby oprávněná osoba toto své právo podle § 114 odst. 1 občanského zákoníku delegovala nebo jeho realizaci pověřila jiného – vypravitele pohřbu. Ten je pak, pokud chybí rozhodnutí zesnulého, vázán rozhodnutím o pohřbu a jeho provedení, jak ho učinila osoba oprávněná.

Pokud se podíváme konkrétně na naplnění práva rozhodovat o způsobu nakládání s tělem po smrti z hlediska legálních způsobů pohřbení, zákon o pohřebnictví v aktuálním znění umožňuje pouze dva způsoby pohřbení: uložení lidských pozůstatků do hrobu nebo hrobky na pohřebišti nebo jejich zpopelnění v krematoriu (§ 2 písm. e)).

1.3. Uložení lidských pozůstatků do hrobu nebo hrobky na pohřebišti

Prvním ze způsobů pohřbení je uložení lidských pozůstatků do hrobu nebo hrobky na pohřebišti, a to veřejném nebo neveřejném. Zákon o pohřebnictví hrob a hrobku nedefinuje; hrobkou označujeme účelovou hřbitovní stavbu⁹ pro hromadné uložení více mrtvých, tedy právně se jedná o nemovitost a její stavba se řídí zákonem č. 283/2021 Sb., stavebním zákonem (dále jen stavební zákon). Vzhledem k povaze hrobky, ve které není rakev uložena do země, a tedy přetrvává zájem na tom, aby nedošlo k narušení dna rakve, stanoví ČSN 49 3160-3 pro rakve do hrobek zvláštní požadavky. Ty se týkají tvrdosti a trvanlivosti dřeva, ze kterého jsou rakve vyráběny, a dále stanoví, že nedílnou součástí rakve do hrobky musí být nepropustná zinková vložka do spodního dílu rakve. Pro hroby zákon o pohřebnictví stanoví požadavky týkající se minimální hloubky, úrovně podzemní vody a vzdálenosti hrobů navzájem.

V ustanovení § 25 zákona o pohřebnictví nalézáme podmínky pro nájem hrobového místa, tedy hrobu nebo hrobky před uložení lidských pozůstatků. Zákon pro nájemní smlouvu vyžaduje písemnou formu a stanoví, že nájem hrobového místa v podobě hrobu musí být

⁸ Srov. TŮMA, P. Komentář k § 114. In: LAVICKÝ, P. a kol. *Občanský zákoník I. Obecná část (§ 1-654). Komentář*. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2022.

⁹ Viz VETEŠNÍKOVÁ, E. Komentář k § 2. In: ŠEJVL, J., VETEŠNÍK, P., VETEŠNÍKOVÁ, E. *Zákon o pohřebnictví. Zákon o válečných hrobech. Komentář*. 2., podstatně přepracované a doplněné vydání. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2020, str. 23.

sjednán na takovou dobu, aby od pohřbení mohla být dodržena tlecí doba stanovená pro dané veřejné pohřebiště. To je doba tlecího procesu vedoucího k úplnému rozkladu měkkých tkání.¹⁰ Dle § 22 odst. 3 zákona o pohřebnictví je tato doba stanovena v řádu pohřebiště na základě výsledků hydrogeologického průzkumu, vyžádaného stanoviska krajské hygienické stanice a místních zvyklostí, nejméně však 10 let. Pro hrobové místo v podobě hrobky tato podmínka stanovena není. Zákon dále ukládá povinnost nájemce zajišťovat údržbu hrobového místa, případně oznamovat provozovateli veškeré změny údajů potřebných pro vedení evidence veřejného pohřebiště. Zákon také stanoví posloupnost osob, na které přechází právo nájmu hrobového místa,¹¹ a podmínky pro skončení nájmu – odstoupením, skončením sjednané doby, případně neprodloužením nájmu při zrušení veřejného pohřebiště.

1.3.1. Dostupnost hrobových míst

Uložení lidských pozůstatků do hrobu nebo hrobky na pohřebišti je v dnešní době v České republice tím výrazně menšinovým způsobem pohřbení, s méně než 15 % podílem v roce 2023.¹² K tomu dle názoru autorky přispívá hned několik faktorů. Jedním z nich, kterému bude věnována další kapitola práce, je historický a společenský vývoj pohřebnictví zejména v průběhu 20. století, mezi další patří například velmi nízká míra religionizity a otázka dostupnosti hrobových míst, a to jak faktické, tak cenové.

Ceny nájmu hrobového místa se pohybují v řádech až desítek tisíc korun – nájemce platí v případě nového místa za samotné vykopání hrobu (v řádech tisíců korun) a dále částku dle plošné výměry za nájem a správu hrobového místa. Ta se liší dle místa a může se pohybovat od desítek až po nižší stovky korun ročně. Zde je potřeba vzít v potaz, že nájem hrobového místa v podobě hrobu musí být sjednán tak, aby byla dodržena tlecí doba, tedy minimálně na 10 let. Zpravidla zůstává hrob nebo hrobka v rodině zemřelého po generace; vzhledem k citlivosti tématu se jen zřídka stává, že je nájem vypovězen a hrobové místo nabídnuto jinému nájemci. V takovém případě pak novému nájemci vznikají další náklady spojené s otevřením hrobu a případně s exhumací, tedy vyzvednutím uložených ostatků z hrobu.

¹⁰ Viz STEJSKAL, D., ŠEJVL, J. A KOL. *Pohřbívání a hřbitovy*. 1. vydání. Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2011, str. 160.

¹¹ Nájemce může samozřejmě určit konkrétní osobu, na kterou nájem přechází, popřípadě i svěřenský fond.

¹² Viz THE CREMATION SOCIETY. *International Statistics 2023*. *The Cremation Society* [online]. © 2022. Dostupné z: <https://www.cremation.org.uk/International-cremation-statistics-2023> [cit. 30. 9. 2024].

V případě nájmu hrobky jsou pak ceny násobně vyšší. Je třeba také podotknout, že uvedené částky nezahrnují náklady za hrobové zařízení, tedy pomníky, krycí desky a podobně. Jejich ceny se pohybují v řádech vyšších desítek tisíc korun. Do tohoto výčtu není započítána cena samotného smutečního obřadu (organizace, pronájem smuteční síně, výzdoba, parte atd.), administrativní náklady a další náklady s pohřbením do země spojené, jako je například rakev, přeprava a uložení těla zemřelého, případně jeho úprava.¹³

Na rozdíl od předchozí praxe dochází v posledních několika letech k postupnému rušení regulace cen ze strany Ministerstva financí v oblasti pohřebnictví a posilování úlohy obcí v této problematice. Nejnověji 1. ledna 2023 vstoupil v účinnost výměr Ministerstva financí č. 06/2022 v jeho Cenovém věstníku, částka 16/2022, kterým se mění seznam zboží s regulovanými cenami vydaný výměrem Ministerstva financí č. 01/2022. Ten ruší cenovou regulaci kremace a převádí ji do kompetence krajů a obcí v rámci pohřebních služeb s možností tyto služby regulovat maximálními cenami. Nadále tak v kompetenci Ministerstva financí zůstává pouze regulace cen u sociálních pohřbů žehem, tedy kremací, pokud je vypravitelem pohřbu ze zákona obec.

Obecně tak lze říci, že uložení lidských pozůstatků do hrobu či hrobky je značně nákladnějším způsobem pohřbení oproti zpopelnění v krematoriu, a to i vzhledem k trendu tzv. kremací bez obřadu, kde ceny v některých regionech začínají již na deseti tisících korun.¹⁴ Ceny hrobových míst ovlivňuje i jejich relativně malý počet. Přestože česká právní úprava umožňuje převzetí nájmu obsazeného hrobového místa, případně i uložení dalších lidských pozůstatků do téhož hrobu, vzhledem k poměrně dlouhé době nájmu a k již nastíněné citlivosti tématu ve společnosti se hrobová místa spíše neuvolňují. Aktuálně je dle Institutu plánování a rozvoje hlavního města Prahy (dále jen IPR Praha) v hlavním městě volných přibližně 78 tisíc

¹³ K nákladům blíže srov. např. HÖHNE, S., NEŠPOROVÁ, O., SVOBODOVÁ, E. *Socioekonomické dopady úmrtí na české domácnosti*. 1. vydání. Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.: 2018; JANOŠTÍKOVÁ, A. Kolik stojí pohřeb aneb velký přehled aktuálních cen (2024). *Goodbye.cz* [online], 2. 1. 2024. Dostupné z: <https://goodbye.cz/poradna/prehled-cen-pohrbu/> [cit. 25. 9. 2024]; HŘBITOVNÍ A POHŘEBNÍ SLUŽBY PRAHA. Náklady související s pohřbením. *Hřbitovy a pohřební služby hl. m. Prahy, příspěvková organizace* [online]. Dostupné z: <https://www.hrbitovy.cz/hrbitovni-sluzby/hroby/naklady-souvisejici-s-porizenim-hrobu/> [cit. 25. 9. 2024]; SPRÁVA HŘBITOVŮ MĚSTA BRNA. *Nájem hrobového místa*. Správa hřbitovů města Brna, příspěvková organizace [online]. Dostupné z: <https://www.hrbitovybrno.cz/najem-hroboveho-mista> [cit. 25. 9. 2024].

¹⁴ Srov. tamtéž.

hrobových míst a dalších asi 20 tisíc hrobových míst na církevních hřbitovech.¹⁵ Na území hlavního města Prahy ročně zemře kolem 12 tisíc lidí,¹⁶ zároveň se jedná o město s největším počtem kremací v celé České republice, kde pouze 3 % uskutečněných pohřbů jsou rakvové, tedy uloženy do hrobu či hrobky.¹⁷ Volná hrobová místa jsou v současnosti často využívána jako hroby urnové, kdy každý pojme až šest uren se zpopelněnými ostatky. Z pohledu IPR Praha je tak současná dostupnost hrobových míst na pražských hřbitovech zcela dostačující.

1.3.2. Vliv tradičních pohřebišť na životní prostředí

Stále častěji je ve společenské debatě zdůrazňován ekologický význam pohřebišť. „Ekologické přínosy stávajících hřbitovů jsou nezanedbatelné, často jsou to kromě parků jediná centra souvislejší zeleně v městské zástavbě.“^{18,19} Hřbitovní zeleň je veřejnou zelení, vyrovnává mikroklima a tlumí městský hluk. „Zajišťuje osobní ráz hřbitova a při vhodné skladbě mu dodává důstojnost.“²⁰ Hřbitov se může stát biotopem mnoha živočichů i rostlinstva a může sloužit jako součást protipovodňové ochrany, když umožňuje vsakování velkého objemu dešťové vody. Tato úloha je však pouze doprovodná – při plánování a výsadbě je třeba zohlednit, že vzrostlé stromy mohou svým kořenovým systémem ohrozit či narušit stabilitu hrobových míst, případně mohou znemožnit vykopání a pohřbívání do nových hrobů. Správa pohřebišť a zejména jeho údržba je tak velmi náročná, finančně i časově, vzhledem k pietní povaze tohoto místa je však nezbytná. Stále častěji v dnešní době můžeme vidět snahu rozšiřovat stávající pohřebišť o zákoutí vyhrazená přírodě a zeleni, zákoutí, která vybízejí návštěvníky k návštěvě hřbitova a rozjímání.

¹⁵ Viz IPR PRAHA. *Prognóza obyvatel a veřejné vybavenosti 2023-2050. 7/ Pohřbívání*. Institut plánování a rozvoje hlavního města Prahy: 2024.

¹⁶ Viz ČSÚ. *Zemřelí, naděje dožití, příčiny smrti – 2023*. Český statistický úřad. Dostupné z WWW: <https://csu.gov.cz/zemreli-nadeje-dozeni-priciny-smrti?pocet=10&start=0&podskupiny=134&razeni=-datumVydani#regionalni-data>

¹⁷ Viz IPR PRAHA. *Prognóza obyvatel a veřejné vybavenosti 2023-2050. 7/ Pohřbívání*. Institut plánování a rozvoje hlavního města Prahy: 2024.

¹⁸ DOBEŠOVÁ, B. „Až umřu, zasadte na mně jablko“ *Environmentální a společenské přínosy přírodního pohřebnictví*. Brno, 2012. Magisterská diplomová práce, vedoucí práce Hana Librová. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Katedra environmentálních studií, str. 18.

¹⁹ Typickým příkladem jsou pražské Olšanské hřbitovy, které lidé hojně využívají k rekreaci.

²⁰ STEJSKAL, D., ŠEJVL, J. A KOL. *Pohřbívání a hřbitovy*. 1. vydání. Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2011, str. 134.

Pohřebiště i obřadní síně pohřebních služeb jsou nicméně i zdrojem odpadů a je potřeba zmínit šetrnější způsoby, jak s odpady nakládat, případně jejich produkci omezit. Otázka ekologicky přívětivější hřbitovní a pohřební výzdoby je bezesporu otázkou velmi citlivou a v širším kontextu až zbytečnou, autorka přesto považuje za důležité ji ve své práci zmínit. Tomáš Kotrlý v roce 2013 uváděl, že ročně česká pohřebiště produkují asi 54 tun směsného odpadu, lze odhadovat, že dnes je číslo vyšší.²¹ Je také vhodné upozornit, že určité druhy odpadů z pohřebních služeb a pohřebišť jsou nebezpečným odpadem a je nutno s nimi v tomto smyslu nakládat dle platných právních předpisů. Řezané květiny jsou dováženy ze zahraničí a chemicky ošetřeny, při jejich produkci se hojně užívají pesticidy. Kromě značného množství rostlinného odpadu, který je zpravidla kompostován, se zde setkáváme i s umělými květinami, výzdobou a svíčkami, které končí ve směsném kontejneru. Některé pohřební služby nabízejí pro obřad umělohmotné věnce a květinové výzdoby k nájmu – představují tak levnější a udržitelnější variantu k živé výzdobě, která je zpravidla ihned po obřadu zlikvidována. Některá pohřebiště omezují sortiment, který mohou pozůstalí přinášet a na hrobech nechávat. Na hřbitovech se setkáváme s náhrobky se záhonem nebo květináči, které sice vyžadují pravidelnou péči pozůstalých, dle autorčina názoru však mohou být nejen alternativou ke kytici nebo věnci, které jsou při svátcích neustále obměňovány, ale také příležitostí k častější návštěvě hřbitova a péči o hrob.

Nelze pominout dopady, které má na životní prostředí doprava a transport některých z materiálů užívaných pro výrobu rakví a jejich vystýlek a pro hrobové zařízení.²² Podle nizozemské studie jsou rakve často vyráběny ze dřev, která jsou do Evropy dovážena ze zahraničí, stejně jako bavlna užívaná pro vystýlky a kamení, ze kterého jsou tesány pomníky a krycí desky. Studie dále upozorňuje na environmentální problematiku zabírání půdy, kterou s sebou tradiční pohřebiště přinášejí, ačkoli je třeba konstatovat, že v dnešní době není zakládání nových pohřebišť příliš časté.

Odborníci dále upozorňují na riziko kontaminace půdy a podzemní vody v okolí hrobu.²³ Zákon proto stanoví, aby byl v místě každého pohřebiště proveden hydrogeologický

²¹ Viz KOTRLÝ, T. *POHŘEBNICTVÍ. Právní zajištění piety a důstojnosti lidských pozůstatků a ostatků*. 1. vydání. Praha: Linde Praha, a.s., 2013, str. 183-184.

²² Srov. KEIJZER, E. The Environmental Impact of Activities after Life: Life Cycle Assessment of Funerals. In: *The International Journal of Life Cycle Assessment*. 22, 2017.

²³ Srov. STEJSKAL, D., ŠEJVL, J. A KOL. *Pohřbívání a hřbitovy*. 1. vydání. Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2011, str. 155.

průzkum, a dále ukládá, aby dno hrobu (nebo hrobky) leželo nad úrovní kolísání hladiny podzemní vody. Za účelem vyloučení kontaminace vodních zdrojů dochází k exhumaci lidských ostatků z míst, kde je plánována výstavba vodních nádrží a jiných děl.²⁴ Nebezpečí představují zejména látky použité k impreganci a ošetření rakve, ve které je zemřelý pohřben. Mrtvola může být potenciálně zdrojem kontaminace v případě, že bylo tělo před uložením do hrobu balzamováno nebo jinak chemicky konzervováno (thanatopraxe). Balzamace slouží k zamezení posmrtnému rozkladu těla pomocí balzamačního roztoku, k jehož výrobě se používá karcinogenní formaldehyd.²⁵ Do těla je vpraveno asi osm litrů roztoku. Z hlediska svého výskytu však představuje riziko zejména pro pracovníky provádějící balzamaci. Tato praktika je v České republice poměrně neobvyklá, i když je třeba zmínit, že zákon o pohřbnictví vyžaduje konzervaci těla v případě, že má být po uplynutí jednoho týdne od úmrtí vystaveno v otevřené rakvi.

1.4. Zpopelnění v krematoriu

Zpopelnění v krematoriu, kremace nebo také pohřeb žehem je proces, při kterém za vysokých teplot dochází ke zpopelnění lidských pozůstatků, případně exhumovaných lidských ostatků. Česká republika je dlouhodobě státem s jedním z nejvyšších podílů kremací na světě, až 85 % pohřbů je vypraveno tímto způsobem.²⁶

Pro zřízení krematoria zákon o pohřbnictví v ustanovení § 12 označí krajskou hygienickou stanici jako dotčený orgán pro účely řízení o povolení záměru podle stavebního zákona. Provoz krematoria je dle zákona o pohřbnictví koncesovanou živností a tento předpis stanoví práva a povinnosti. Krematorium se dle § 14 odst. 3 písm. b) řídí řádem krematoria, který vypracovává provozovatel a schvaluje krajská hygienická stanice. Zákon dále stanoví, které záležitosti řád krematoria musí upravovat. Podobně jako v případě veřejného pohřebiště mají i provozovatelé krematoria povinnost vést evidenci lidských pozůstatků a lidských ostatků, které byly předány ke zpopelnění – slouží zejména k identifikaci zemřelých a vedení záznamů o proběhlých kremacích.

²⁴ Srov. STEJSKAL, D., ŠEJVL, J. A KOL. *Pohřbívání a hřbitovy*. 1. vydání. Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2011, str. 156.

²⁵ Viz tamtéž, str. 165.

²⁶ Viz THE CREMATION SOCIETY. International Statistics 2023. *The Cremation Society* [online]. © 2022. Dostupné z: <https://www.cremation.org.uk/International-cremation-statistics-2023> [cit. 30. 9. 2024].

1.4.1. Historický a společenský vývoj kremací v českých zemích

Tato část je pouze stručným úvodem do historie kremace a pohřebnictví v českých zemích a při její tvorbě autorka čerpá z práce Olgy Nešporové, zejména z její publikace *Funerary Practices in the Czech republic* vydané nakladatelstvím Emerald Publishing Limited v roce 2021. Cílem je nastínit situaci v pohřebnictví v současném Česku, zodpovědět otázku, jakým způsobem historický vývoj ovlivnil dnešní převahu kremací v českém pohřebnictví, a vysvětlit fenomén tzv. kremací bez obřadu, které se stávají trendem zejména ve velkoměstech.

Historie kremace začíná v českých zemích již na konci 19. století, kdy byl pohřeb žehem propagován českými Němci jako hygieničtější varianta, která navazuje na předkřesťanskou tradici. Na přelomu 19. a 20. století začaly v Praze vznikat první české spolky, které podporovaly tento nový způsob pohřbívání, kremace však v této době byla zakázaná a k její legalizaci došlo až se vznikem československého státu v roce 1919. Mezi ateistickými Čechoslováky si nacházela stále větší přízeň a v období mezi první a druhou světovou válkou bylo na českém území Československa zřízeno třináct krematorií. Kremace byla vnímána nejen jako hygieničtější alternativa k pohřbu do země, představovala také reakci na rozmáhající se urbanizaci a s ní se pojící úbytek hrobových míst, pro některé byla symbolem rovnosti ve smrti. To se odráželo i v architektuře, krematoria vznikající v té době byla odrazem purismu, funkcionalismu a konstruktivismu.

V období komunistické vlády v Československu v letech 1948 až 1989 pak kremace získala další vlnu přízně – pro tehdejší režim představovala způsob pohřbení, který byl naprosto oproštěn od jakýchkoli náboženských sentimentalit nebo zvyklostí. Došlo ke znárodnění všech pohřebišť i pohřebních služeb a začaly vznikat obřadní síně jako místa konání pohřbů, nahrazující dřívější kostely a kláštery. V této době bylo na českém území vybudováno s podporou sborů pro občanské záležitosti dalších jedenáct krematorií a došlo také k rekonstrukci některých krematorií zbudovaných v předešlém období.

Čtyřicet let pod komunistickou vládou tak přetvořilo pohřebnictví a pietu v české společnosti do podoby, jakou známe ze současnosti. Na konci 80. let 20. století představovaly kremace na českém území odhadem až 70 % podíl, po sametové revoluci toto číslo dál postupně stoupá.²⁷ V 90. letech došlo k privatizaci pohřebních služeb, veřejná pohřebiště zůstala pod správou obcí, včetně povinnosti obcí zajistit svým občanům pohřbení na místním hřbitově,

²⁷ Srov. NEŠPOROVÁ, O. *Funerary Practices in the Czech Republic*. Bingley, England: Emerald Publishing Limited, 2021, str. 59.

případně veřejnou smlouvou s jinou obcí. Také krematoria zůstávají převážně ve vlastnictví obcí, momentálně je pouze jedno z osmadvaceti českých krematorií v soukromých rukou.

1.4.2. Kremace bez obřadu

Olga Nešporová popisuje, že v důsledku nízké religionizity mezi Čechy a kvůli pocitu pozůstalých, že pohřební obřad nepřináší hodnotu, došlo k relativnímu upuštění od konání smutečních obřadů v novodobé české historii: „Tedy, s úmyslem vyhnout se konání veřejného pohřbu, se mnozí pozůstalí rozhodli uspořádat pohřeb pouze pro blízké rodinné příslušníky. Nejspíš bylo nevyhnutelné, že dalším krokem bylo neuspořádat pohřeb žádný.“²⁸

Kremace bez obřadu se konají stále častěji, v Čechách je téměř každý druhý pohřeb vypraven tímto způsobem, výrazně méně pak na Moravě a ve Slezsku, kde tvoří asi pětinu všech pohřbů.²⁹ Tato praxe je jakýmsi upuštěním pozůstalých od formalizovaného smutečního obřadu, jak je ve společnosti zvykem, nikoli zdrženlivostí uctít památku zemřelého. Pozůstalí nadále nechávají tisknout parte a přebírají urnu s popelem, proces rozloučení však přebírají do svých rukou a přizpůsobují jej představám a možnostem svým a zemřelého.

1.4.3. Proces zpopelnění

Zpopelnění probíhá v kremačních pecích. Každé české krematorium má zpravidla dvě pece, v České republice se nachází 28 krematorií s 56 pecemi. Kremační pec funguje na bázi plynových průmyslových hořáků s odtahem spalin a je tvořena hlavní kremační komorou a jednou nebo více dopalovacími komorami, které by měly být vybaveny filtrem pro snížení emisí. Proces probíhá v hlavní kremační komoře při teplotě 850 až 1050 °C, tělo je uloženo v tzv. konečné rakvi (§ 2 písm. k) zákona o pohřbnictví). Proces lze rozdělit na šest fází: 1) předehřátí na 700 až 800 °C v hlavní a 850 °C v dopalovací komoře; 2) vložení konečné rakve; 3) kremace při teplotě od 850 do 1050 °C (trvá zhruba hodinu v závislosti na hmotnosti a typu použité konečné rakve); 4) chlazení popele (trvá zpravidla 10 až 20 minut a probíhá již

²⁸ NEŠPOROVÁ, O. *Funerary Practices in the Czech Republic*. Bingley, England: Emerald Publishing Limited, 2021, str. 36. Vlastní překlad autorky.

²⁹ Srov. tamtéž, str. 100.

během další kremace); 5) rozdrčení popela v kremulátoru; 6) uložení zpopelněných ostatků do urny (tyto mohou vážit 2,5 až 5 kg).^{30,31}

Technologie procesu zajišťuje zpopelnění a rozklad měkkých tkání i kostí a zubů, po kremaci v peci zůstává kromě popela pouze žáruvzdorná značka obsahující číslo záznamu o zpopelnění dle evidence lidských pozůstatků a lidských ostatků dle ustanovení § 14 odst. 3 písm. e) zákona o pohřbnictví, případně kloubní protézy a jiné zdravotnické pomůcky, které nelze před kremací odstranit, a nemagnetické kovové slitky. Je zcela zamezeno situaci, že by součástí popela v urně byly i lidské ostatky jiného zemřelého.

Proces zpopelnění vyžaduje zvláštní požadavky na kremační rakve, které stanoví ČSN 49 3160-2. Jedná se o požadavky na materiály tvořící plášť kremační rakve a ostatní materiály (nepropustné vložky a jejich vybavení), které musí zajistit, aby rakev nevzplála v intervalu 15 sekund během zasouvání do kremační pece. Další požadavky se týkají materiálů užitých pro lepení dřeva, pro výrobu kremačních rakví nesmí být použity žádné nespalitelné a kovové materiály, kromě nekadmiových spojovačů a spojovacích prostředků. Vzhledem k délce trvání procesu musí být rakev zcela zpopelněna do 90 minut, norma dále stanoví požadavky na maximální hmotnost a objem popela z celé rakve; tyto požadavky ověří spalovací zkouška. Kremační rakve také procházejí zkouškou pevnosti při zasunutí do pece, kdy nesmí dojít k odlomení nožek ani k prolomení čela rakve.

1.4.4. Vliv kremace na životní prostředí

Proces zpopelnění představuje ekologicky náročnější variantu než uložení lidských pozůstatků do země. Kremační pece pro svůj provoz využívají plyn a elektřinu, odhady uvádějí, že energetická spotřeba jedné kremace odpovídá cestě z Prahy do Chorvatska automobilem.³²

³⁰ Viz NEŠPOROVÁ, O. *Funerary Practices in the Czech Republic*. Bingley, England: Emerald Publishing Limited, 2021, str. 65.

³¹ Viz KOTRLÝ, T. *POHŘEBNICTVÍ. Právní zajištění piety a důstojnosti lidských pozůstatků a ostatků*. 1. vydání. Praha: Linde Praha, a.s., 2013, str. 21.

³² Srov. THE ORDER OF THE GOOD DEATH. Cremation. *The Order of the Good Death* [online]. © 2024. Dostupné z: <https://www.orderofthegooddeath.com/resources/cremation/#cremation-green-option> [cit. 5. 10. 2024]; CREMATION SOCIETY OF MILWAUKEE. What is the Environmental Impact of Direct Cremation? *Cremation Society of Milwaukee* [online]. 7. 5. 2023. Dostupné z: <https://www.cremationsocietyofmilwaukee.com/what-is-the-environmental-impact-of-direct-cremation> [cit. 5. 10. 2024].

V dnešní době může pro mnohé představovat problém nejen vysoká energetická spotřeba, ale také aktuální situace na trhu s plynem v souvislosti s válkou na Ukrajině.

Někteří výrobci nabízejí jako alternativu elektrické křemáční pece, které k provozu nepotřebují fosilní paliva. V některých zemích je za účelem plného zužitkování spotřebované energie teplo z krematorií využíváno k vytápění veřejných budov, například plaveckých bazénů. Dalším možným řešením je pak zpopelňování více těl po sobě, aby se zamezilo potřebě pece neustále znovu předehřívát a tím spotřebovávat více energie. To ovšem naráží na problém s dostatkem místa pro ukládání těl do zpopelnění. Zákon o pohřebnictví stanoví povinnost provozovatele krematoria ukládat lidské pozůstatky do zpopelnění pouze v konečné rakvi do chladicího nebo mrazicího zařízení (§ 14 odst. 3 písm. d)). Kapacita těchto zařízení je omezená, nehledě na to, že vyžaduje spotřebu další elektrické energie.

Energetická spotřeba není jediným problémem, který pro životní prostředí krematoria představují. Krematoria jsou především zdrojem znečištění ovzduší, dle Přílohy č. 2 k zákonu č. 201/2012 Sb., o ochraně ovzduší patří mezi vyjmenované stacionární zdroje (kód 7.15.). Vyhláška č. 415/2012 Sb., o přípustné úrovni znečišťování a jejím zjišťování a o provedení některých dalších ustanovení zákona o ochraně ovzduší stanoví pro krematoria a zařízení k výhradnímu spalování těl zvířat emisní limity TZL 50 mg/m³; NO_x 350 mg/m³; CO 100 mg/m³; TOL 15 mg/m³; koncentraci O_{2R} 17 % při normálních stavových podmínkách v suchém plynu. Zároveň stanoví technickou podmínku provozu udržování takové teploty ve spalovacím prostoru za posledním přívodem vzduchu, která zajišťuje termickou a oxidační destrukci všech odcházejících znečišťujících látek (nejméně 850 °C) s dobou setrvání spalin nejméně 2 vteřiny.

Během kremace unikají do ovzduší i další látky, například emise oxidu uhličitého, dioxinů, oxidů dusíku a rtuti. Je to právě rtuť, která představuje nejvyšší riziko, v krematoriích se objevuje v amalgámových zubních plombách, kde tvoří až polovinu výplně, a v srdečních stimulátorech. 30. července 2024 nabyla účinnosti novela nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) 2017/852 o rtuti, která v návaznosti na přezkum zavedený v čl. 19 odst. 1 a 2 a ratifikovanou Minamatskou úmluvu o rtuti z roku 2013 směřuje k postupnému ukončení používání zubního amalgámu a zákazu jeho výroby a vývozu. Nabízí se jednoduché řešení: zuby vyplněné amalgámem by zkrátka neměly být zpopelňovány. Jak již bylo uvedeno výše, lidské tělo a veškeré jeho části nejsou věci, a tedy je nelze ani po úmrtí člověka vyjmout a nakládat s nimi. V současnosti bývají krematoria vybavena absorpčními filtry, které během

procesu limitují emise rtuti, Evropská unie dál usiluje o regulaci emisí rtuti a dalších látek z krematorií.

Všechny tyto a další látky emitované do ovzduší mohou představovat riziko nejen pro životní prostředí, ale také pro člověka. Studie prováděná ve Španělsku prokázala vyšší počet mrtvě narozených dětí a vrozených vad u dětí v oblastech v blízkosti krematorií.³³

V České republice je snaha omezit emise dalších látek skrze regulaci kremačních rakví v ČSN 49 3160-2. Emise oxidu uhličitého pocházejí zejména z umělých materiálů, které jsou užívány pro výrobu rakví, jejich zdobení a vystýlky. Rakve nesmí být vyrobeny ze dřeva, které obsahuje větší než 15 % podíl vody a/nebo halogenové organické polymery (PVC), nitrocelulózu, organokovové sloučeniny, asfaltové nebo dehtové látky a polychlorované aromatické uhlovodíky (PCB a PCP). Zdrojem znečištění však může být i oblečení, ve kterém je zemřelý do rakve uložen – například není vhodné, aby měl zemřelý obuté boty s gumovou podrážkou. Členové pracovní skupiny Ministerstva pro místní rozvoj pro pohřebnictví dále apelují na pozůstalé, aby žádali provozovatele pohřební služby o vyjmutí těla z vaku na zemřelé před jeho uložením do konečné rakve.³⁴ Vak bývá vyroben z nepropustného polyetylenu a je používán například při transportu.

Problém představují i zpopelněné ostatky, jejichž součástí je popel ze shořelé rakve a látek, do kterých byl zemřelý oblečen. Kvůli procesu zpopelnění, který probíhá za velmi vysokých teplot, je popel anorganickou látkou s vysokým pH, vysokým podílem sodíku a potenciálně dalších látek.³⁵ Pokud se pozůstalí rozhodnou rozptýlit popel v přírodě, může být zdrojem ohrožení pro půdu a vodní plochy.

³³ Srov. MARI, M., DOMINGO, J. Toxic Emissions from Crematories: A Review. In: *Environment International*. Volume 36, Issue 1, 2010.

³⁴ Viz MMR. Z jednání pracovní skupiny MMR pro pohřebnictví. *Ministerstvo pro místní rozvoj ČR* [online]. 14. 12. 2022. Dostupné z: <https://www.mmr.gov.cz/cs/ministerstvo/pohrebnictvi/aktuality/z-jednani-pracovni-skupiny-mmr-pro-pohrebnictvi> [cit. 6. 10. 2024].

³⁵ Srov. KOTRLÝ, T. *POHŘEBNICTVÍ. Právní zajištění piety a důstojnosti lidských pozůstatků a ostatků*. 1. vydání. Praha: Linde Praha, a.s., 2013, str. 45.

2. Zelené pohřebnictví – pojem, způsoby a metody

Zelené pohřebnictví, volně přeloženo z anglického termínu *green death* nebo *dying green*, označuje praxi vyzývající k environmentálně šetrnému a udržitelnému přístupu k pohřbívání a péči o zesnulé.³⁶ Ekologické pohřebnictví je součástí odborné debaty již několik dekád, až v posledních letech se však s postupem klimatické krize a rozšiřujícího se prožitku tzv. ekologického zármutku (*ecological grief*)³⁷ a v návaznosti na uvědomění si vlastní smrtelnosti po pandemii COVID-19 stává velmi diskutovaným a důležitým tématem.

Význam zeleného pohřebnictví byl zdůrazněn v předchozí části ukazující dopady tradičních přístupů k pohřbívání na životní prostředí, a tedy i člověka. Současné pohřební metody jsou zdrojem nemalého množství odpadů, mohou být zdrojem emisí nebezpečných látek a v některých případech mohou kontaminovat půdu a podzemní vody. Navíc prohlubují tabu, které kolem smrti a pohřbívání panuje; péče o naše zesnulé se odehrává za zavřenými dveřmi mimo zraky pozůstalých, pohřeb se stává procesem, který zařizují cizí lidé.

Odborníci v této souvislosti mluví o posunu od *nakládání* s lidským tělem (*disposal*) k *rozptýlení* lidského těla (*dispersal*) do prostředí obývaného živými. „Mrtví představují dar živým a planetě.“³⁸ Náš přístup k odpadovému hospodářství a nakládání s odpady se v posledních desetiletích odklání od odstraňování a likvidace odpadu a namísto toho podporujeme metody a technologie umožňující recyklaci a relokaci odpadu, aby byl znovu využitelný. Ač se toto přirovnání může jevit necitlivé, autorka se domnívá, že by nám to nemělo bránit v přisvojení si podobného způsobu uvažování o lidských pozůstatcích a ostatcích. „Mrtvola již není potenciálně toxické tělo, se kterým je potřeba nakládat, ale tělo plné živin, které můžeme rozptýlit zpět do země, aby ze svého vlastního rozkladu tvořilo nový život.“³⁹

„Cílem zeleného pohřebnictví je předcházet a zmírňovat ekologické dopady, které má smrt člověka na planetu a jejichž pravděpodobnost je vyšší v případě tradičního pohřbení

³⁶ Viz FLORES, K. Combatting Your Environmental Impact After Death: An Exploratory Analysis of Local Solutions to Facilitate Dying Green. In: *Urban Lawyer*. Vol. 52 Issue 1, 2023.

³⁷ Srov. SHELVOCK, M., KINSELLA, E.A., HARRIS, D. Beyond the Corporization of Death Systems: Towards Green Death Practices. In: *Illness, Crisis & Loss*. Vol. 30 (4), 2022.

³⁸ RUMBLE, H., TROYER, J., WALTER, T., WOODTHORPE, K. Disposal or dispersal? Environmentalism and final treatment of the British dead. In: *Mortality*. Vol. 19 (3), 2014. Vlastní překlad autorky.

³⁹ Tamtéž, vlastní překlad autorky.

do země nebo kremace.“⁴⁰ Studie uvádějí, že každé úmrtí je v průměru zdrojem 245 kilogramů uhlíkových emisí, a vzhledem k rostoucí světové populaci lze odhadovat, že v příštích desetiletích bude celkový objem uhlíkových emisí stoupat.⁴¹ Zelené pohřebnictví přináší nová řešení a metody, nové přístupy – ať už se jedná o ekologicky šetrnější materiály, údržbu a rozvoj pohřebišť jako míst pro rekreaci s veřejnou zelení, daně, poplatky a fondy, nebo úplně nové technologie a způsoby pohřbívání.

Právě posledně zmíněné nové technologie jsou málo rozšířené a vyžadují značné finanční prostředky a také prostor pro své fungování. „Kvůli těmto překážkám je zelené pohřebnictví nákladné, náklady jsou často tak vysoké, že si je většina rodin nemůže dovolit bez ohledu na individuální touhu zemřít způsobem, který je environmentálně šetrnější.“⁴² Každý krok směrem k udržitelnému pohřbívání je proto důležitý, poptávka po zelených alternativách v pohřebnictví zvyšuje jejich dostupnost. Průzkum o proměnách pohřebnictví ve Spojených státech uvádí, že mnoho klientů, pokud jsou seznámeni s dalšími možnostmi, si vybere právě zelený pohřeb.⁴³ „Čím více lidí přijde do styku s *eko-pohřby*, tím hlouběji se jim tato myšlenka usadí v mysli a možná tam i zakoření.“⁴⁴

Rozšíření zeleného pohřebnictví brání nejen legislativa, ale také odvětví samotné. Pohřební služby i provozovatelé pohřebišť a krematorií jsou k těmto novým trendům spíše skeptičtí, i když v posledních letech je udržitelnost pohřebnictví stále častějším tématem. Nabídkou zelených pohřbů se však pohřební služby, kromě toho, že reagují na zájem klientů o udržitelnost, odlišují od konkurence. V mnohých případech může být rozšíření služeb o ekologicky šetrné alternativy ziskovým obchodním krokem, který přivede novou klientelu. Ředitelé amerických pohřebních služeb, které mají širokou nabídku tradičních i zelených

⁴⁰ FLORES, K. Combatting Your Environmental Impact After Death: An Exploratory Analysis of Local Solutions to Facilitate Dying Green. In: *Urban Lawyer*. Vol. 52 Issue 1, 2023. Vlastní překlad autorky.

⁴¹ Srov. LEE, K.-H. et al. Energy Saving and Carbon Neutrality in the Funeral Industry. In: *Energies*. 15, 1457, 2022.

⁴² FLORES, K. Combatting Your Environmental Impact After Death: An Exploratory Analysis of Local Solutions to Facilitate Dying Green. In: *Urban Lawyer*. Vol. 52 Issue 1, 2023. Vlastní překlad autorky.

⁴³ Srov. SŁOMINSKI, E. Life of the death system: shifting regimes, evolving practices, and the rise of eco-funerals. In: *Sustainability: Science, Practice and Policy*. Vol.19, No. 1, 2023.

⁴⁴ Tamtéž, vlastní překlad autorky.

metod, uvádějí, že je to právě diverzita služeb, na kterou kladou ve svých společnostech důraz – pokud nebudou dostupné alternativy, nikdo nemá možnost volby.⁴⁵

V této souvislosti je nutné zmínit také riziko greenwashingu, které s sebou poptávka po ekologických produktech přináší. Některé společnosti představují „zelené“ výrobky, jejichž funkčnost a udržitelnost není ničím podložena ani ověřena, případně představují výrobky, které slouží jen jako náplast na mnohem závažnější problémy (například obrovské množství recyklovaných a biologicky rozložitelných uzen na lidské ostatky, které ovšem nijak nezmiňují rizika procesu zpopelnění).

Jak již bylo naznačeno výše, státy a jejich legislativa mohou na trend zeleného pohřebnictví reagovat různými způsoby – již nyní vidíme v českém právním řádu snahu omezit dopady na životní prostředí skrze technické normy a emisní limity. Odborníci dále navrhuji změny legislativy ve věci nakládání s odpady a odpadními vodami, zavedení přísnějších pravidel pro získání licencí a živnostenských oprávnění nebo zavedení daní, poplatků a příspěvků do fondů pro obnovu životního prostředí.⁴⁶ Tyto však nejsou předmětem této práce a jsou zmíněny především pro dokreslení obrázku o přístupech k zelenému pohřebnictví.

Zelené pohřebnictví není jen otázkou změny legislativy. Z velké části jde také o změnu přístupu, změnu přemýšlení o smrti, o mrtvých a o pohřebištích. Pro mnohé tak některé z nových, zelených metod pohřbívání mohou představovat upuštění od pohřebních rituálů, které jsou pro ně důležité. Smrt je z pohledu mnohých nedotknutelná, posvátná, a nemá žádný účel, kterému by měla sloužit nebo který je v ní potřeba hledat. Autorka tento názor respektuje a zdůrazňuje, že zelené pohřebnictví a vývoj nových technologií nemá za cíl eliminovat tradiční pohřebiště a pohřební metody a rituály a není kritikou těch, kteří se v rozhodování o zacházení s jejich tělem po smrti přiklání k tradičnímu pohřbení do země nebo kremaci. Zelené pohřebnictví pouze rozšiřuje naši volbu, představuje pozitivní přístup ke smrti a umírání, slouží k osvětě a otevírá diskuzi o tabuizovaném tématu.

Cílem této části práce je představit některé z environmentálně šetrných způsobů pohřbívání: jedná se o různé typy přírodního pohřbívání jako varianty k pohřbívání do země a technologie terramace a akvamace jako alternativy ke kremaci. Autorka se pak pokouší

⁴⁵ Srov. SLOMINSKI, E. Life of the death system: shifting regimes, evolving practices, and the rise of eco-funerals. In: *Sustainability: Science, Practice and Policy*. Vol.19, No. 1, 2023.

⁴⁶ Srov. FLORES, K. Combatting Your Environmental Impact After Death: An Exploratory Analysis of Local Solutions to Facilitate Dying Green. In: *Urban Lawyer*. Vol. 52 Issue 1, 2023.

zodpovědět následující otázky: do jaké míry jsou tyto způsoby vědecky podloženy, zda přímo zmírňují či omezují negativní dopady na životní prostředí, a v neposlední řadě také zda jsou svou efektivností a dostupností schopny v budoucnu plně suplovat tradiční metody pohřbívání.

2.1. Přírodní pohřbívání

Přírodní pohřbívání je široký pojem, který v sobě zahrnuje mnoho různých podob a koncepcí pohřbení lidských pozůstatků nebo lidských ostatků do země. Vyznačuje se zejména přístupem, který je šetrný k životnímu prostředí a chrání a zachovává ekosystém. Pohřebiště splývá s okolní krajinou a neslouží tak jen jako místo posledního spočinutí, ale také jako místo k rekreaci, místo, které chrání přírodu. Jsou využívány přírodní, snadno rozložitelné materiály, často je úplně upuštěno od uložení těla do rakve. Jedná se o jakési navrácení se k původní podobě pohřbívání, kdy je neupravené tělo zemřelého zabaleno do rubáše a uloženo do mělkého hrobu. Taková praxe urychluje proces tlení, nevyžaduje výrobu a spotřebu dalších materiálů a jedná se tak o nejpřirozenější a nejudržitelnější způsob pohřbení.

Současný koncept přírodních pohřebišť vychází z myšlenky, že mrtví živí půdu, stávají se součástí přírodního prostředí a zachovávají ho tak pro živé. Pohřebiště by pak měla ideálně tvořit rezervace a postupně se transformovat na plně přírodní plochy, které budou místem přirozeného výskytu tamní fauny a flóry. Cílem je vytvořit prostor, který nebude pouze hřbitovem, ale především loukou nebo lesem.

Přírodní pohřbívání často také doprovází zapojení pozůstalých do přípravy těla zemřelého, jako je jeho umývání, oblékání nebo česání. Dále bývá pozůstalým nabízena možnost podílet se na výkopu hrobu, uložení těla do hrobu a jeho zasypání. Přestože to nemusí každému vyhovovat, zkušenosti pozůstalých i provozovatelů přírodních pohřebišť ukazují, že tato účast může některým pomáhat vyrovnat se se ztrátou jejich blízkých a umožňuje snáze překonat fázi popírání smrti.

V následující části se autorka věnuje stručnému představení tří konceptů přírodního pohřbívání a jejich významu pro životní prostředí. Jsou jimi uložení těla do země bez rakve a dvě formy přírodního pohřebiště: přírodní hřbitov a hřbitovní rezervace.

2.1.1. Pohřbívání bez rakve

Jedním z nejsnazších kroků k udržitelnému, zelenému pohřebnictví je uložení lidských pozůstatků do hrobu bez rakve. Tento způsob pohřbívání pochopitelně v mnohých vyvolává nevoli – odpůrci namítají, že je tím narušena pieta a že by takový pohřeb mohl vyvolat

nesouhlasné reakce třetích osob, například návštěvníků hřbitova v době takového pohřbu.⁴⁷ Na druhé straně však zastánci argumentují zejména zkrácením tlečí doby, což by v důsledku mohlo vést i k rychlejšímu uvolňování hrobů.

Proces tlení je ovlivňován mnoha faktory. „Rychlost rozkladných procesů závisí na mnoha činitelích. Jsou to zejména teplota, vlhkost, složení a typ země, do které bylo tělo pohřbeno, dále tělesná konstituce zemřelého nebo materiál, ze kterého je zhotovena rakev.“⁴⁸ Tlení urychluje zejména přísun vzduchu, z tohoto hlediska je nejvhodnější suchá a propustná půda, například písčítá, zemito-písčítá, nebo půda písčito-kamenitá; naopak při uložení těla do těžké a nepropustné půdy může být proces tlení velmi komplikovaný.⁴⁹ Vhodná je také vyšší teplota. Rozklad dále ovlivňuje tlak rakve a okolní půdy, kdy vysoký tlak působící na tělo znemožňuje přístup vzduchu a zpomaluje tak proces tlení. „Z hlediska správce pohřebiště by tedy bylo nejvhodnější, aby byly do hrobu používány rakve s co nejvyšší konstrukční odolností, jejichž výbava včetně oděvu zemřelého by byla pouze z přírodních, biologicky rozložitelných materiálů.“⁵⁰

Tlak působící na tělo lze zmírnit uložením těla do mělkého hrobu. Zákon o pohřebnictví stanoví, že hloubka hrobu u dospělého člověka a dětí od 10 let musí být nejméně 1,5 metru, u dětí mladších 10 let potom alespoň 1,2 metru (§ 22 odst. 1 písm. a)). V praxi bývají hroby kopány hlubší – do hrobu pak může být uloženo více těl. Hrob v hloubce do jednoho metru však představuje ideální podmínky pro tlení, když umožňuje pravidelný přísun vzduchu, který podporuje tvorbu bakterií. Ty nadále urychlují proces tlení a svým působením zvyšují teplotu těla, čímž navíc dochází k zahubení většiny patogenů, které mohly být přítomny.⁵¹ Vzhledem k větší vzdálenosti od hladiny podzemní vody je navíc zamezeno případné kontaminaci.

⁴⁷ Viz MMR. Z jednání pracovní skupiny MMR pro pohřebnictví. *Ministerstvo pro místní rozvoj ČR* [online]. 14. 12. 2022. Dostupné z: <https://www.mmr.gov.cz/cs/ministerstvo/pohrebnictvi/aktuality/z-jednani-pracovni-skupiny-mmr-pro-pohrebnictvi> [cit. 6. 10. 2024].

⁴⁸ STEJSKAL, D., ŠEJVL, J. A KOL. *Pohřbívání a hřbitovy*. 1. vydání. Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2011, str. 162.

⁴⁹ Viz tamtéž, str. 125.

⁵⁰ Tamtéž, str. 163.

⁵¹ Srov. COSTANDI, M. Life after death: the science of human decomposition. *The Guardian* [online]. 5. 5. 2015. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/science/neurophilosophy/2015/may/05/life-after-death> [cit. 10. 10. 2024].

Komentář k zákonu neuvádí žádné důvody, které má zákonodárce ke zvolení minimální hloubky hrobu 1,5 metru pro dospělé a 1,2 metru pro děti mladší 10 let. Lze se domnívat, že úprava vychází z obavy, aby se k pohřbeným pozůstatkům nedostala zvěř. Na amerických přírodních pohřebištích však dosud nebyl zaznamenán případ, kdy by zvířata narušila hroby, uvádí se, že pachová bariéra v podobě 45 až 60 centimetrů zeminy je dostačující.⁵² Lidské pozůstatky uložené v hloubce zhruba jednoho metru by tak neměly být narušeny.

Na přírodních pohřebištích je dále zájem na tom, aby lidské pozůstatky byly pohřbívány ve větších rozestupech. Zákon o pohřbnictví v § 22 odst. 1 písm. c) uvádí, že boční vzdálenost mezi hroby musí činit minimálně 0,3 metru. Vyšší hustota pohřbených těl však znamená, že půda je rychleji připravována o mikroby a další prostředky urychlující tlení. Tím dochází k narušení ekologické rovnováhy. Umožnění větších rozestupů mezi hroby pak vytváří prostor pro růst vegetace, případně mohou být tyto rozestupy použity jako nová hrobová místa poté, co budou okolní pozůstatky zetlelé.

2.1.2. Přírodní hřbitov

Přírodní hřbitov představuje ekologičtější alternativu k tradičním pohřebištím, svůj původ má ve Velké Británii v 90. letech minulého století, kdy představoval řešení problému týkajícího se mnoha starších pohřebišť, kde hroby a pomníky zarůstaly okolní zelení a péče o ně byla finančně nákladná, fyzicky náročná a potenciálně nebezpečná.⁵³ Vyznačuje se propojením s životním prostředím a okolní přírodou – nejen ve vztahu k samotnému způsobu pohřbení, ale i ve vztahu ke smrti samotné. Tedy jedná se o místo, které dává vzniknout či chrání již vzniklá přírodní stanoviště a kam jsou těla pohřbívána způsobem, který umožňuje přirozený, nerušený průběh procesu tlení, aniž jsou s ním do půdy ukládány další látky a materiály, které nejsou biologicky rozložitelné.⁵⁴

Přírodní hřbitovy umožňují jak uložení těla do hrobu, tak uložení zpopelněných ostatků. Pro pohřbení jsou povoleny pouze materiály, které nezatěžují životní prostředí, nezpomalují

⁵² Viz WEBSTER, L. The Science Behind Green and Conventional Burial. *Green Burial Council* [online]. © 2023. Dostupné z: https://www.greenburialcouncil.org/science_green_burial.html [cit. 20. 11. 2024].

⁵³ Viz CLAYDEN, A., DIXON, K. Woodland burial: Memorial arboretum versus natural native woodland? In: *Mortality*. Vol. 12, No. 3, 2007.

⁵⁴ Viz DOBEŠOVÁ, B. „Až umřu, zasad'te na mně jabloň“ *Environmentální a společenské přínosy přírodního pohřbnictví*. Brno, 2012. Magisterská diplomová práce, vedoucí práce Hana Librová. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Katedra environmentálních studií, str. 11.

a nekomplikují tlecí proces a jsou biologicky snadno rozložitelné, například rakve z neošetřeného dřeva nebo proutí a rubáše a vystýlky z přírodních látek jako je len, bavlna nebo vlna. Na hrobech chybí typické kamenné pomníky a krycí desky, zpravidla jsou opatřeny pouze strohým označením na dřevěné nebo kamenné destičce. Na některých hřbitovech bývá v místě pohřbení zemřelého vysazen strom nebo jiná rostlina.

Od klasického hřbitova se přírodní hřbitovy liší také pravidly pro návštěvníky. Zpravidla je velmi omezeno nebo úplně zakázáno přinášet na hroby květiny nebo svíčky, pro které správce pohřebiště může zřídit speciálně vyhrazený prostor.⁵⁵

Mezi nejtypičtější formy přírodních hřbitovů patří luční a lesní hřbitovy, případně lze za určitou formu přírodního pohřbu vnímat i praxi z Velké Británie, kde je zákonem povoleno pohřbit tělo zemřelého na soukromém pozemku (se souhlasem vlastníka a při dodržení veškerých náležitostí ohledně administrativy a veřejného zdraví a pořádku).⁵⁶

2.1.3. Hřbitovní rezervace

V dnešní době přírodní pohřbívání přerůstá v tzv. posmrtný aktivismus, který spočívá ve vytváření přírodních ploch, hřbitovních rezervací (*conservation burial grounds*). Tento termín si autorka vypůjčuje od Adama Vokáče, zakladatele spolku Poslední stopa z.s. a správce Lučního hřbitova na Ďáblickém hřbitově. Hřbitovní rezervace se od přírodního hřbitova liší ve snaze zachovat a chránit životní prostředí tím, že těla ukládaná do půdy narušují krajinu a její složky co nejméně.⁵⁷ Tedy nesnaží se pouze eliminovat znečištění půdy způsobené ukládáním upravených těl v rakvích, ale míří také na složky životního prostředí *nad hroby* – krajinný ráz a přirozeně se vyskytující faunu a flóru.

Hřbitovní rezervace, jejich správa a údržba jsou financovány z poplatků za pohřbení. Mohou mít různou podobu, mohou vznikat v místech již existujících biotopů a přírodních stanovišť nebo rozvíjet a kultivovat jiné plochy. Lidské pozůstatky nenarušují ekosystém, naopak jsou ukládány tak, aby přinášely živiny do potřebných míst. Taková „hrobová místa“

⁵⁵ Srov. např. návštěvní pravidla přírodního pohřebiště na Ďáblickém hřbitově v Praze.

⁵⁶ Srov. JARVIS, M. AND THE NATURAL DEATH CENTRE. Private land burial. *Natural Death Centre* [online]. Duben 2010. Dostupné z: <http://www.naturaldeath.org.uk/index.php?page=home-burial> [cit. 10. 10. 2024].

⁵⁷ Viz DEATH IN THE AFTERNOON. INTERVIEW: Opening a New Green Burial Cemetery. Podcast, *Death in the Afternoon* [online]. 16. 12. 2022. Dostupné z: <https://deathintheafternoon.libsyn.com/its-not-easy-being-green-cemetery-edition> [cit. 16. 10. 2024].

zpravidla nejsou nijak označena, na místo pochování zesnulého může být vysazena přirozeně se vyskytující bylina či dřevina. Rezervace je přístupná návštěvníkům za dodržení pravidel. Ta se mohou týkat chování, vnášení smutečních květin nebo svíček i pohybu v rezervaci. Pozůstalým může být vzhledem k povaze přírody a krajiny částečně znemožněn přístup ke konkrétnímu místu pochování. Důraz je kladen především na ochranu přírody, pieta a důstojnost místa zůstávají zachovány, jejich projevy však nemusí odpovídat tradičnímu pojetí, jak je známe z konvenčních pohřebišť.

V principu se tak jedná o formu přírodní rezervace navazující na myšlenku zanechání půdy živým. Takové plochy nepodléhají právnímu režimu standardního pohřebiště, ale spíše režimu zvláště chráněných území. Zpravidla se na ně kromě povinnosti zachování piety a důstojnosti místa vztahují pravidla ohledně povolených a zakázaných činností nebo výsadby a těžby dřevin. Právě v tom spočívá zmíněný aktivismus, plochy vymezené jako hřbitovní rezervace jsou následně díky své povaze pohřebiště vyloučeny z užití k jiným účelům, zejména výstavbě. Zastánci zeleného pohřebnictví je tak přirovnávají k posmrtnému přivázání se ke stromu s cílem zabránit jeho kácení.

2.2. Terramace

Terramace, lidské kompostování nebo také přírodní organická redukce (*natural organic reduction*) je způsob pohřbívání, který v krátkém časovém období simuluje proces přirozeného tlení těla. Během několika týdnů se lidské tělo za pomoci přírodních a mechanických procesů rozloží na substrát vlastnostmi podobný humusu, tzv. terramát; zůstávají pouze kosti, které se následně zpracovávají v kremulátoru podobně jako v případě zpopelnění v krematoriu.⁵⁸ Přestože by se tak mohlo zdát, že terramace je alternativou k přírodnímu pohřbívání, byla vyvinuta za účelem nahradit kremaci jako nejrozšířenější způsob pohřbívání ve velkoměstech a dalších oblastech, kde není prostor pro budování pohřebišť.

Autorkou tohoto konceptu je Katrina Spade, zakladatelka Recompose, společnosti nabízející kompostování ve městě Seattle, Washington. Kompostování však není nový koncept,

⁵⁸ Srov. LANDESPORTAL SCHLESWIG-HOLSTEIN. Gesundheitsministerium informiert in Innen- und Rechtsausschuss zum Pilotprojekt einer neuen Bestattungsform. Landesportal Schleswig-Holstein [online]. poslední aktualizace 15. 11. 2023. Dostupné z: https://www.schleswig-holstein.de/DE/landesregierung/ministerien-behoerden/II/Presse/PI/2023/Gesundheit/231115_reerdigung [cit. 12. 10. 2024].

Spade se inspirovala praktikou standardně využívanou v zemědělství pro pohřbívání uhynulých zvířat.⁵⁹

2.2.1. Proces terramace

Proces terramace⁶⁰ spočívá v uložení těla do nadzemní kolébky, nádoby nebo kokonu, tvarem a velikostí připomínající rakev a vyrobené z nerezové oceli nebo tvrdého recyklovaného plastu. Tělo je zakryto organickým plátnem a přírodninami, které urychlují tlení, jako je například štěpka, sláma, seno, vojtěška nebo suchý jetel. Do procesu vstupuje také voda, v některých případech biouhel. Kolébka je následně uzavřena a za přístupu vzduchu díky přirozeně se vyskytujícím bakteriím v lidském těle i přírodninách dochází k aerobní přeměně neboli kompostování. Přeměna je monitorována, pravidelně je kontrolována teplota a vlhkost vzduchu, aby byla zaručena co nejvyšší efektivita procesu. Působením bakterií se zvyšuje teplota uvnitř kolébky až na 70 °C. S kolébkou se pravidelně mírně mechanicky manipuluje, aby nedocházelo k shlukování substrátu. Během pěti až sedmi týdnů je proces dokončen, výsledkem je zemina podobná humusu o objemu asi tři čtvrtě kubického metru, případně zbytky kostí. Substrát je následně promísen a jsou z něj odstraněny cizí materiály (protézy, kardiostimulátory). Po vyjmutí z kolébky je substrát ještě několik týdnů ponechán, aby se uležel a získal vyžadované vlastnosti.

Vzniklý terramát je díky využití vysoké teploty hygienicky nezávadný a nelze z něj detekovat DNA zemřelého. Studie prováděná na Univerzitě v Lipsku zjistila, že v terramátu mohou být detekovány stopy léků, které však nepředstavují riziko. Zbytky kostí odpovídají stavu ostatků po dvaceti až padesáti letech.⁶¹

⁵⁹ Viz GOLDEN, H. Why Human Composting Might Be the Green Alternative to Conventional Burials. *Pacific Standard* [online]. 17. 1. 2019. Dostupné z: <https://psmag.com/environment/is-human-composting-the-green-future-of-burials/> [cit. 13. 10. 2024].

⁶⁰ Při popisu terramace autorka vychází z informací dostupných na stránkách společnosti Recompose (RECOMPOSE. How Human Composting Works. *Recompose* [online]. Dostupné z: <https://recompose.life/human-composting/how-it-works/> [cit. 14. 10. 2024]) a společností Meine Erde působící ve Šlesvicku-Holštýnsku (MEINE ERDE. Im Kreislauf der Natur. *Meine Erde* [online]. © 2024. Dostupné z: <https://www.meine-erde.de/reerdigung> [cit. 14. 10. 2024]).

⁶¹ Viz SCHWARZ, M., HÖFERT, L., KUTSCHERA, L. ET AL. Die „Reerdigung“. Eine neue Bestattungsform aus forensischer Sicht. In: *Rechtsmedizin*. 34 (2024).

2.2.2. Vliv terramace na životní prostředí

Terramace nepředstavuje jen ekologičtější alternativu ke kremaci, když kromě minimální uhlíkové stopy spotřebovává pouze zlomek energie potřebné ke zpopelnění. Jedná se také o způsob, jakým životnímu prostředí napomáhat a obnovovat ho.

Po dokončení přeměny je terramát vyňat z kolébky; ta je po omytí znovu použitelná. Půda je pak předána pozůstalým, některé společnosti ji zabalí do přírodního plátna, jiné společnosti vybízejí pozůstalé, aby si ji vyzvedli s károu. Nabízí se pak několik možností, jak s terramátem zacházet. První z nich je uložení terramátu do hrobu; ač se může jevit jako nepřilíš vhodný způsob, někteří zemřelí a jejich pozůstalí si přejí, aby bylo tělo uloženo do hrobu, například v Německu momentálně zákon jinou možnost zacházení neumožňuje. Tato nová půda potom obnovuje stav stávající zeminy a pozůstalí mohou na hrob vysadit živé květiny.

Jelikož po terramaci zůstává tělo v podobě půdy, humusu, někteří lidé vidí potenciál a smysl právě v této přeměně. Terramace představuje odpověď na přání některých přeměnit se po smrti na strom, dál přinášet svým blízkým útěchu a tvořit nový život. Terramát mohou pozůstalí použít na vlastní zahradě k vysazení stromů nebo květin. Některé americké společnosti včetně Recompose za tímto účelem spolupracují s neziskovými organizacemi, které se souhlasem pozůstalých využívají darovaný terramát k rozvoji a obnově erodované půdy nebo celých ekosystémů.⁶² Autorka se domnívá, že terramát by mohl být v budoucnu využit i jako organický substrát nebo hnojivo v zemědělství nebo při péči o veřejnou zeleň – pak je ovšem potřeba zvážit etičnost a pohled společnosti na konzumaci plodin potenciálně vypěstovaných na půdě vyživované lidským kompostem.

Kromě toho terramace nabízí pozůstalým možnost účastnit se procesu uložení těla zemřelého do kolébky, rituál však nemusí být součástí. Pozůstalí mohou tělo zemřelého sami zasypat štěpkou a travinami, případně mohou přinést i vlastní květiny nebo odřezky rostlin a dřevin, které měl zesnulý za života rád.

2.2.3. Dostupnost terramace

Kompostování lidských pozůstatků je v současnosti povoleno v několika státech USA a ve Švédsku, pilotní projekt funguje v Německu. Diskuze a snahy o legalizaci kompostování probíhají i v dalších evropských státech.

⁶² Pro více informací srov. např. The Recompose Land Program.

Terramaci může zvolit jako způsob pohřbení kdokoli, s výjimkou zemřelých, kteří byli v době smrti v karanténě nebo trpěli jiným infekčním onemocněním, které vyžaduje zpopelnění těla v krematoriu. Dále není možné využít terramaci v případě, že již bylo tělo balzamováno nebo jinak chemicky konzervováno. Společnost Meine Erde působící ve Šlesvicku-Holštýnsku kvůli rozměrům kokonu nepřijímá těla nadměrné váhy a velikosti, i to je však pouze otázkou dostupných prostředků.

Jelikož se jedná o metodu, která využívá nové technologie a která není ve společnosti příliš známá, cena terramace se pohybuje v řádech vyšších desítek tisíc korun až nižších stovek tisíc korun. Společnost Meine Erde nabízí terramaci zemřelého za 2.900 EUR, společnost Recompose zprostředkuje terramaci i s obřadem a veškerými administrativními náležitostmi za 7.000 USD, jiná americká společnost nabízí terramaci za necelých 5.000 USD.⁶³

Autorka považuje za důležité zmínit také protiargumenty a problémy, na které je v souvislosti s terramací upozorňováno. I přes několik studií nejsou dostupné veškeré informace ohledně závadnosti a vlastností substrátu, který je finálním produktem terramace. Dina Cirigliano pokládá otázku, jakým způsobem bude eticky a environmentálně šetrně nakládáno s terramátem, který po testování nesplní požadavky na vlastnosti půdy stanovené legislativou v daném místě.⁶⁴ Dále zmiňuje absenci tradičního fyzického památníku, která může některé zájemce o terramaci odrazovat od tohoto způsobu pohřbení. Také je třeba se zamyslet nad tím, že ne všichni pozůstalí mají prostředky, prostor a zájem si vyzvednout substrát po svém zesnulém, zvláště pokud uvažujeme o terramací jako o způsobu pohřbení, který má ve velkoměstech nahradit kremaci. Zejména však říká, že terramace nemůže plně nahradit zpopelnění a fungovat jako efektivní způsob pohřbení v případě masové epidemie nebo pandemie, jaké jsme byli svědky v případě COVID-19. „Ve chvíli, kdy se potýkáme s nadměrným množstvím těl v krátkém časovém období, hraje čas zásadní roli.“⁶⁵ Jelikož terramace trvá více než jeden měsíc a kapacita kolébek je omezená, nelze uvažovat, že by byla terramační zařízení schopna pojmout a pohřbít větší množství lidských pozůstatků v případě nadměrné smrtnosti.

⁶³ Pro srovnání je nutno uvést, že ceny za uložení do hrobu nebo za zpopelnění v krematoriu jsou ve Spojených státech násobně vyšší než v České republice, ceny kremací se pohybují od 1.500 do 3.000 USD, za pohřbení do země pak Američané zaplatí 6.000 až 12.000 USD.

⁶⁴ Srov. CIRIGLIANO, D.L. Natural Organic Reduction as a Means of Body Disposition. In: *OMEGA – Journal of Death and Dying*. Vol. 88 (2), 2023.

⁶⁵ Tamtéž, vlastní překlad autorky.

2.3. Akvamace

Akvamace nebo také resomace, alkalická hydrolyza nebo vodní kremace, je nový způsob pohřbení využívající chemický proces, alkalickou hydrolyzu, k urychlení přirozených procesů rozkladu lidských pozůstatků.⁶⁶ Propagátor akvamace ve Velké Británii a ve Spojených státech a zakladatel společnosti Resomation Ltd., Sandy Sullivan, uvádí, že navzdory skutečnosti, že je alkalická hydrolyza chemickým procesem, jedná se o naprosto přirozený proces vyskytující se v lidském těle.⁶⁷

Akvamace má své počátky již na konci 19. století, byla vyvinuta ve Spojených státech k výrobě hnojiv a dalších látek ze zvířecích kostí. Zhruba o sto let později byla zdokonalena a od té doby je ve Spojených státech standardně využívána k pohřbívání zvířat a domácích mazlíčků. Teprve na počátku 21. století však došlo ke snaze rozvinout tuto metodu k pohřbívání lidských pozůstatků.⁶⁸ Nyní je akvamace legalizována v několika státech světa včetně některých států USA, první pohřební služba nabízející akvamaci začala fungovat v Irsku a probíhají snahy o její regulaci v Anglii, Walesu a Skotsku.

2.3.1. Proces akvamace

Ze všech dosud vynalezených metod zeleného pohřebnictví je právě akvamace zřejmě tou ekologicky nejšetrnější a nejudržitelnější metodou, která navíc díky své efektivnosti a funkčnosti představuje plnohodnotnou náhradu kremace.

Akvamace⁶⁹ navenek funguje a vypadá velmi podobně jako kremace. Tělo zemřelého je zabaleno do přírodního plátna a uloženo do akvamační komory vyrobené z nerezové oceli. Komora je následně napuštěna zásaditým roztokem, který tvoří z 95 % voda a z 5 % hydroxid (zpravidla je používán hydroxid sodný, hydroxid draselný nebo směs těchto dvou sloučenin). Roztok je ohříván spirálou, kterou proudí pára, až na teplotu 150 °C a za působení tlaku je

⁶⁶ Viz ROBINSON, G.M. Dying to Go Green: The Introduction of Resomation in the United Kingdom. In: *Religions*. 12: 97, 2021.

⁶⁷ Viz SULLIVAN, S. Resomation has the Least Impact on the Environment. In: *Pharos international*. Volume 83, Issue 2, 2017.

⁶⁸ Srov. ROBINSON, G.M. *Alkaline Hydrolysis: The Future of British Death-Styles*. Durham, 2023. Thesis. University of Durham, Department of Theology and Religion.

⁶⁹ Při popisu procesu akvamace autorka vychází z informací dostupných ve výše citovaném článku a z informací na stránkách společnosti Bio-Response Solutions Inc. (BIO-RESPONSE SOLUTIONS. Our Process. *Bio-Response Solutions, Inc.* [online]. © 2024. Dostupné z: <https://aquamationinfo.com/process/> [cit. 20. 10. 2024]).

následně tělo během tří až čtyř hodin rozpuštěno. Díky tlaku působícímu v komoře roztok navzdory vysoké teplotě nedosáhne bodu varu.

Po dokončení procesu je spirálou s chladicí vodou tekutina ochlazená a následně vypuštěna z komory jako zbytková tekutina. V komoře poté probíhá oplachovací proces, po němž v komoře zůstávají pouze kosti, případně zdravotnické pomůcky jako umělé kloubní protézy nebo stimulatory. Ty zůstávají po procesu akvamace natolik zachované, že někteří odborníci uvažují o možnosti jejich opětovného použití, například v rozvojových zemích. Lidské ostatky lze posléze zpracovat v kremulátoru stejně jako v případě zpopelněných ostatků při kremaci. Po akvamaci však zůstává zhruba o 25 až 30 % více „popela“,⁷⁰ který navíc na rozdíl od postkremačního popela je nadále organickou látkou a nepředstavuje tak žádná rizika pro životní prostředí, pokud je rozptýlen v přírodě.

Vysoká teplota zajišťuje, že jsou během procesu zlikvidovány veškeré patogeny a další látky včetně zbytkových stop po léčích nebo balzamovacího roztoku, pokud bylo před akvamací tělo balzamováno. Zbytková tekutina a tekutina shromážděná po dokončení oplachovacího procesu nenesou žádné stopy DNA ani RNA zemřelého. Obsahují soli, cukry, aminokyseliny a peptidy a mohou být bezpečně vypuštěny do kanalizačního systému a ošetřeny v čistírně odpadních vod.⁷¹

2.3.2. Vliv akvamace na životní prostředí

Nizozemská studie prováděná v roce 2016 s pomocí metody Life Cycle Assessment a stínových cen vyžadovaných pro odčinění negativních dopadů na životní prostředí ukázala, že mezi uložením lidských pozůstatků do hrobu nebo hrobky a zpopelněním v krematoriu má akvamace nejmenší dopad na životní prostředí.⁷² Oproti stínové ceně kolem 70 EUR, respektive 50 EUR pro tradiční způsoby pohřbení je stínová cena akvamace odhadována na zhruba 3 EUR.

⁷⁰ Viz SULLIVAN, S. Resomation has the Least Impact on the Environment. In: *Pharos international*. Volume 83, Issue 2, 2017.

⁷¹ Srov. LINNEKER, B., BRADSHAW, S., LUNDY, L. Greener After Life Technologies and the New Geographies of Death? The Potential Role of Resomation in the UK. *Royal Geographical Society with Institute of British Geographers (RGS-IBG)*. Conference Paper. London: Middlesex University, 2019.

⁷² Srov. KEIJZER, E. The Environmental Impact of Activities after Life: Life Cycle Assessment of Funerals. In: *The International Journal of Life Cycle Assessment*. 22, 2017.

Proces akvamace spotřebovává jen zlomek energie potřebné pro kremace, dle odhadů je to asi 90 kWh na jednu akvamaci.⁷³ Tím je značně zmenšena i uhlíková stopa. Problém nepředstavuje ani rtuť v amalgámových výplních, které se v procesu nerozpouští a lze je bezpečně likvidovat.

Akvamace na rozdíl od jiných metod pohřbívání spotřebovává značné množství vody – pro výrobu páry v ohřívacím procesu, pro zásaditý roztok, pro vodu v ochlazovacím procesu a pro závěrečný oplachovací proces. Jeden proces spotřebuje zhruba 1500 litrů vody.⁷⁴ Vodu potřebnou pro ohřívací a chladicí proces lze poměrně snadno použít opakovaně, jelikož do procesu vstupuje pouze skrze spirálu a nepřichází do přímého styku s lidskými pozůstatky. Existují technologie, které by mohly ošetřit zbytkovou tekutinu tak, aby byla znovu použitelná, odborníci však uvádějí, že proces je značně nákladný, finančně, energeticky i environmentálně, a je tak mnohem efektivnější tuto tekutinu odvést a ošetřit v čistírně odpadních vod.⁷⁵

Některé technologie umožňují i využití této organické tekutiny jako hnojiva v zemědělství, případně může dojít ke zužitkování i skrze čistírny odpadních vod.⁷⁶ Technologie užívané v čistírnách oddělují organické látky jako tzv. primární kal, který je následně využíván právě v zemědělství jako organické hnojivo. Případně lze zbytkovou tekutinu díky obsahu mikroorganismů využít i jako zdroj mikrobů pro anaerobní a aerobní procesy čištění odpadních vod nebo pro výrobu bioplynu.

Nad rámec rozporuplných reakcí společnosti na tuto metodu zacházení s lidskými pozůstatky je potřeba, podobně jako u možností využití terramátu, zvážit etičnost a pohled společnosti nejen na samotné čištění tekutiny pocházející z akvamačních komor, ale také na její následné vypuštění do povrchových vod a tedy opětovné využití v běžném životě. Různé skupiny včetně představitelů náboženských církví vyjadřují názor, že akvamace nenarušuje

⁷³ Viz ROBINSON, G.M. Dying to Go Green: The Introduction of Resomation in the United Kingdom. In: *Religions*. 12: 97, 2021.

⁷⁴ Viz tamtéž.

⁷⁵ Srov. SULLIVAN, S. Resomation has the Least Impact on the Environment. In: *Pharos international*. Volume 83, Issue 2, 2017.

⁷⁶ Srov. LINNEKER, B., BRADSHAW, S., LUNDY, L. Greener After Life Technologies and the New Geographies of Death? The Potential Role of Resomation in the UK. *Royal Geographical Society with Institute of British Geographers (RGS-IBG)*. Conference Paper. London: Middlesex University, 2019.

pietu a důstojnost zesnulých,^{77,78} a autorka si na tomto místě dovoluje připomenout koncept navrácení přírodě, přístup zeleného pohřbívání, který namísto konečnosti zdůrazňuje proces zacházení s lidským tělem a koloběh života, kdy mrtví mohou být součástí a přispívat do světa živých.

2.3.3. Dostupnost akvamace

V roce 2024 je akvamace legální v 28 státech Spojených států, v některých dalších již byl předložen návrh legislativy povolující akvamaci. První pohřební služba začala nabízet akvamaci v Irsku, dále je akvamace povolena v některých teritoriích Kanady a Austrálie a v Jihoafrické republice. Ve Skotsku, Anglii a Walesu a na Novém Zélandě probíhají debaty o zavedení regulace, která by pohřebním službám usnadnila orientaci v podmínkách pro legální provoz akvamačních komor.

Pohřební služby může od akvamace odrazovat poměrně vysoká pořizovací cena. Ta zahrnuje akvamační komoru a veškerá vedlejší zařízení jako nádrže a generátor páry a v roce 2017 se podle Sandyho Sullivana pohybovala v rozmezí 300.000 až 350.000 liber.⁷⁹ Provozovatelé pohřebních služeb nabízející vedle kremace také akvamaci uvádějí, že až 80 % klientů zvolí akvamaci.⁸⁰

Ceny akvamace se pohybují v cenovém rozmezí podobném cenám kremací v daných lokalitách. Pohřební služba Bradshaw působící v Minnesotě nabízí akvamaci za cenu od necelých 3.500 do 5.000 USD. Irská pohřební služba Pure Reflections Resomarium nabízí akvamaci bez obřadu za 1.500 EUR, ceny za akvamaci s obřadem včetně transportu se pohybují od 3.700 do 4.300 EUR.

Díky nízké energetické náročnosti, rychlosti a efektivnosti procesu a skutečnosti, že pozůstalí si mohou po dokončení procesu vyzvednout urnu s ostatky, se autorka přiklání

⁷⁷ Srov. např. MIRKES, R. *The Mortuary Science of Alkaline Hydrolysis. Is It Ethical?* The National Catholic Bioethics Center, 2008; SCARRE, G. Alkaline hydrolysis and respect for the dead: an ethical critique. In: *Mortality*. 2024.

⁷⁸ Vyjádřením podpory akvamace ze strany náboženské obce je také pohřeb jihoafrického arcibiskupa Desmondů Tutu v roce 2021, který si zvolil akvamaci jako způsob pohřbení, který je nejšetrnější k životnímu prostředí.

⁷⁹ Viz SULLIVAN, S. Resomation has the Least Impact on the Environment. In: *Pharos international*. Volume 83, Issue 2, 2017.

⁸⁰ Srov. BIO-RESPONSE SOLUTIONS. Human Systems. *Bio-Response Solutions, Inc.* [online]. © 2024. Dostupné z: <https://aquamationinfo.com/humansystems/> [cit. 20. 10. 2024].

k většinovému názoru odborníků, že je to právě akvamace, která představuje zelenější budoucnost pohřebnictví.

3. Výzvy pro českou právní úpravu

Zatímco předchozí části této práce byly věnovány představení a zhodnocení současného stavu pohřebnictví v České republice s přihlédnutím k jeho vlivu na životní prostředí a přiblížení vybraných metod zeleného pohřebnictví praktikovaných v zahraničí, v poslední části této práce si autorka klade za cíl demonstrovat, jakým způsobem by se zavedení těchto vybraných metod zeleného pohřebnictví dotklo českého právního řádu, se zaměřením na zákon o pohřebnictví a některé další související veřejnoprávní předpisy.

Implementace některých přístupů se jeví jako snadnější než jiných – již nyní lze říci, že povolení akvamace nebo terramace by si kromě jiného vyžádalo také množství administrativních předpisů zaměřených na oprávnění obsluhovat takové technologie, kontrolu provozovatelů těchto zařízení a eventuálně také na nakládání s odpady vznikajícími z těchto provozoven. Přírodní pohřbívání by do českého právního řádu zasáhlo podstatně méně a příklon k tomuto přístupu můžeme v českém pohřebnictví pozorovat již nyní. Kromě práce spolků Ke kořenům – přírodní pohřebnictví z.s. a Poslední stopa z.s. je to také vznik prvních přírodních pohřebišť na pražském Ďáblickém hřbitově – Les vzpomínek a Luční hřbitov, Údolí vzpomínek v Brně, dále například nerealizovaný projekt Krajina vzpomínek v Říčanech u Prahy nebo projekt Hřbitov bez hrobů, který má za cíl realizovat tzv. pietní biocentrum. I tyto projekty jsou však velmi svázány rigidní úpravou pohřebnictví.

V následujících kapitolách se autorka pokusí identifikovat limity a překážky, které současný právní řád představuje pro zelené pohřebnictví, a ukázat, jakým způsobem se s nimi vypořádaly a vypořádávají některé zahraniční legislativy. Cílem této části již není představit výhody a nevýhody jednotlivých metod ani upozornit na případné nesouhlasné stanovisko veřejnosti, autorka chce nastínit, jakým způsobem může zákonodárce reagovat na aktuální témata v pohřebnictví a rozšiřující se myšlenku zeleného pohřebnictví v české společnosti.

3.1. Pohřbívání bez rakve

Otázka pohřbívání do země bez rakve na veřejných pohřebištích je aktuálně jednou z nejřešenějších otázek. Již v roce 2012 ve své publikaci Tomáš Kotrlý uvádí, že pohřbení do hrobu bez rakve zákon o pohřebnictví nezakazuje.⁸¹ Vychází z díkce zákonodárce, který

⁸¹ Srov. KOTRLÝ, T. *POHŘEBNICTVÍ. Právní zajištění piety a důstojnosti lidských pozůstatků a ostatků*. 1. vydání. Praha: Linde Praha, a.s., 2013, s. 91.

stanoví povinnou konečnou rakev při pohřbu zpopelněním v krematoriu a povinné náležitosti rakve užívané při pohřbu do hrobky, nikoli však pro pohřbení do hrobu. Takové stanovisko zaujímá i Oddělení pohřebnictví při Ministerstvu pro místní rozvoj, jež Kotrlý vede. Pracovní skupina MMR pro pohřebnictví k tomu však dodává: „Samozřejmě pohřbít takto bez konečné rakve lze pouze se souhlasem lékaře prohlížejícího zemřelého, tělo totiž nesmí být infekční a jeho stav musí být bez viditelné, pokročile hnilobné dekompozice.“⁸² A dále uvádí: „Provozovatel pohřebiště musí s pohřbením bez rakve souhlasit v řádu pohřebiště a zajistit intimitu tělu zemřelého tak, aby v dané části hřbitova byl dostatek soukromí. Zároveň tělo zemřelého musí být nesené v transportní rakvi až k samotnému místu pohřbení.“⁸³

Tedy Ministerstvo pro místní rozvoj pro pohřbení bez konečné rakve vyžaduje za účelem ochrany veřejného zdraví souhlas lékaře a souhlas provozovatele pohřebiště v řádu pohřebiště za účelem ochrany důstojnosti a soukromí zemřelého. Takové podmínky ovšem nevyplývají z dikce zákona, autorka se domnívá, že jsou s ním dokonce v rozporu.

Zákon o pohřebnictví v ustanovení § 19 o řádu veřejného pohřebiště stanoví demonstrativní výčet obsahových náležitostí, které musí řád upravovat, mezi nimi dle § 19 odst. 2 písm. b) také stanovení druhů konečných rakví pro ukládání do hrobů a hrobek, a to včetně vložek a vystýlek do rakví, transportních vaků a rubášů. Jazykovým výkladem tohoto ustanovení lze dovést, že zákonodárce na tomto místě nepočítá s možností, že stanovením druhu konečné rakve pro ukládání do hrobu by nemusela být rakev *žádná*. Toto stanovisko zákonodárce vyplývá i ze znění dalších ustanovení zákona, včetně výkladového ustanovení § 2 písm. j), které říká, že úpravou těla zemřelého se rozumí jeho úprava před pietním uložením do konečné rakve. S rakví počítá i § 21, pojednávající o evidenci související s provozováním veřejného pohřebiště. Odst. 1 písm. d) tohoto ustanovení říká, že evidence obsahuje také údaj o druhu rakve. Dále lze zmínit ustanovení § 22 odst. 4 o možnosti uložit do téhož hrobu další lidské pozůstatky před uplynutím tlecí doby. Zákon zde předpokládá, že původní lidské pozůstatky budou uloženy v konečné rakvi, když uvádí, že vrstva ulehlé zeminy nad rakví bude činit nejméně jeden metr.

⁸² MMR. Z jednání pracovní skupiny MMR pro pohřebnictví. *Ministerstvo pro místní rozvoj ČR* [online]. 14. 12. 2022. Dostupné z: <https://mmr.gov.cz/cs/ministerstvo/pohrebnictvi/aktuality/z-jednani-pracovni-skupiny-mmr-pro-pohrebnictvi> [cit. 6. 10. 2024].

⁸³ Tamtéž.

K tomuto názoru se přiklání i autoři komentáře k zákonu o pohřebnictví, kteří dále svou argumentaci podporují ustanovením § 2 písm. k) definujícím pojem konečná rakev, dále ustanovením § 4 písm. g) o zákazu neoprávněně otevřít konečnou rakev s lidskými pozůstatky, a nakonec ustanovením § 4a odst. 1, který říká, že otevřít konečnou rakev s lidskými pozůstatky je oprávněn pouze vypravitel pohřbu.⁸⁴

Nad rámec dikce zákona lze pak zmínit příručku Základní informace pro pozůstalé vydanou Ministerstvem pro místní rozvoj.⁸⁵ Zde je uvedeno, že jedním z povolených způsobů pohřbení v České republice je uložení rakve s lidskými pozůstatky do hrobu nebo hrobky na veřejném či neveřejném pohřebišti. V příručce se také dočteme, že zaopatřením těla zemřelého se rozumí jeho umytí, oblečení do šatů či rubáše, uložení do rakve a konečná úprava.

I v praxi je těžké si představit, jak by podmínka souhlasu lékaře a souhlasu provozovatele pohřebiště v řádu pohřebiště fungovala. Po úmrtí osoby je dle § 84 odst. 1 zákona o zdravotních službách nutné provést prohlídku těla zemřelého a následně vyplnit List o prohlídce zemřelého. Ten je dle § 26 odst. 1 občanského zákoníku veřejnou listinou a slouží k identifikaci zemřelého, určení místa a data úmrtí a příčiny smrti. List o prohlídce zemřelého se dělí na části A a B, část B1 je následně předána matričnímu úřadu, který na jeho základě provede zápis do knihy úmrtí a vydá úmrtní list. Po vystavení Listu o prohlídce zemřelého může být tělo předáno pohřební službě a vypraven pohřeb. Mezi prohlídkou těla zemřelého a vypravením pohřbu může uplynout i několik dnů. Během této doby je tělo uloženo v chladicím zařízení, které zpomaluje proces rozkladu, i přesto však může dojít ke změně stavu těla. Těsně před pohřbením by v souladu se zájmem na ochraně veřejného zdraví a důstojnosti zemřelého zřejmě mělo být tělo znovu prohlédnuto, aby lékař mohl dát svůj souhlas s pohřbením bez konečné rakve. Lze si jen obtížně představit, že pozůstalí nebo pohřební služba žádají lékaře o prohlédnutí těla přímo v místě, kde je uloženo, případně že za tímto účelem přepravují tělo zpět do zdravotnického zařízení.

Pokud pomineme tento problém, nelze předpokládat, že některé veřejné pohřebiště bude mít v řádu pohřebiště stanoveno, že pohřbení lze provést bez konečné rakve. Pokud tento postup není zákonem nijak upraven, představovala by taková praxe pro provozovatele pohřebiště příliš

⁸⁴ Viz ŠEJVL, J., VETEŠNÍK, P., VETEŠNÍKOVÁ, E. *Zákon o pohřebnictví. Zákon o válečných hrobech. Komentář*. 2., podstatně přepracované a doplněné vydání. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2020, str. 263.

⁸⁵ Srov. MMR. *Základní informace pro pozůstalé*. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, 2013.

velké riziko nezajištění odpovídající míry ochrany veřejného zdraví a též ochrany důstojnosti a intimity zemřelého.

Namísto přiklonění se k některému z nejednotných právních výkladů, zda lze pohřbení bez rakve legálně provést, považuje autorka za potřebné, aby zákonodárce jasně stanovil podmínky, za kterých pohřebiště mohou ukládat lidské pozůstatky do hrobů i bez konečné rakve. Lze si představit například podmínky týkající se stavu těla zemřelého, způsobu transportu zemřelého k hrobovému místu a požadavku na rubáš, aby byla zajištěna intimita zemřelého. Z praktického hlediska by dále bylo vhodné určit, jakým způsobem bude takové tělo uloženo do hrobu, aby byly dodrženy podmínky bezpečnosti práce hrobníků a aby byla zachována pieta tohoto úkonu. Nabízí se například možnost spustit tělo do hrobu na dřevěné nebo obdobné desce.

S výslovným stanovením možnosti pohřbívání bez rakve by se pojilo také ustanovení vylučující užití některých ustanovení týkajících se práv a povinností k rakvi a jejímu otevírání nebo jiné manipulaci s ní.

3.2. Přírodní hřbitovy a hřbitovní rezervace

Složky životního prostředí na veřejných pohřebištích v současnosti zpravidla nepoživají zvláštní ochrany. Veřejná zeleň na pohřebištích může být chráněna a udržována prostřednictvím obecně závazné vyhlášky, živočichové a rostliny podléhají obecné ochraně podle zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny (dále jen zákon o ochraně přírody a krajiny). Ten v § 5 stanoví, že všechny druhy rostlin a živočichů jsou chráněny před zničením, poškozováním, sběrem či odchytém, který vede nebo by mohl vést k jejich ohrožení nebo jejich degeneraci, narušení jejich rozmnožovacích schopností, zániku jejich populace nebo zničení ekosystému, jehož jsou součástí. Údržba hřbitovů, jak již bylo v této práci naznačeno, je náročná činnost, při níž je potřeba vyvážit zájem na ochraně přírody, na estetice, důstojnosti a pietě místa a zejména zájem na zachování přístupu k hrobům a hrobkám, nenarušení jejich struktury a bezpečnosti zaměstnanců i návštěvníků. Údržba je tak často prováděna na úkor rostlin a živočichů a jejich ekosystémů, a to například skrze sečení travin, prořezávání a kácení dřevin nebo hnojení využívající pesticidy.

Do určité míry lze zajistit ochranu přírody skrze řád veřejného pohřebiště. Provozovatel pohřebiště může omezit používání některých druhů rakví, vystýlek nebo rubášů pro pohřbívání lidských pozůstatků, stanovit pravidla chování a povinnosti návštěvníků a například omezit vnášení určitého druhu výzdoby. Právě tímto způsobem fungují přírodní hřbitovy v České

republiky. Dalším krokem k přírodnímu pohřbívání může být výše uvedená změna legislativy ve věci pohřbívání lidských pozůstatků bez konečné rakve.

Hřbitovy mohou být registrovány jako významný krajinný prvek podle zákona o ochraně přírody a krajiny. Významný krajinný prvek dle § 3 odst. 1 písm. b) tohoto zákona jako ekologicky, geomorfologicky nebo esteticky hodnotná část krajiny utváří její typický vzhled nebo přispívá k udržení její stability. Zákon pak stanoví základní povinnosti při ochraně významných krajinných prvků v § 4 odst. 2, kde uvádí, že jsou chráněny před poškozováním a ničením, při jejich využívání nesmí být narušena jejich obnova a nesmí dojít k ohrožení nebo oslabení jejich stabilizační funkce. Zásahy, které by mohly vést k jejich poškození nebo zničení nebo k ohrožení nebo oslabení jejich ekologicko-stabilizační funkce, vyžadují souhlas orgánu ochrany přírody. Mezi takové zásahy patří zejména umísťování staveb, pozemkové úpravy, změny druhu nebo způsobu využití pozemků, výstavba lesních cest a další.

Podobným způsobem by bylo možno přistoupit k úpravě hřbitovních rezervací. V českém prostředí se vyjma projektu Hřbitov bez hrobů jedná o poměrně neprobádaný koncept, který může mít legislativně mnoho různých podob.

Projekt Hřbitov bez hrobů architektky Blanky Solár pracuje s institutem územního systému ekologické stability krajiny dle § 3 odst. 1 písm. a) zákona o ochraně a krajiny. Jedná se o vzájemně propojený soubor přirozených i pozměněných, avšak přírodě blízkých ekosystémů, které udržují přírodní rovnováhu. Vyhláška ministerstva životního prostředí České republiky č. 395/1992 Sb., kterou se provádí některá ustanovení zákona České národní rady č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, dále v ustanovení § 1 písm. a) definuje pojem biocentrum, což je biotop nebo soubor biotopů v krajině, který svým stavem a velikostí umožňuje trvalou existenci přirozeného či pozměněného, avšak přírodě blízkého ekosystému. Biotop je dle § 3 odst. 1 písm. k) zákona o ochraně přírody a krajiny soubor veškerých neživých a živých činitelů, které ve vzájemném působení vytvářejí životní prostředí určitého jedince, druhu, populace, společenstva. Je to takové místní prostředí, které splňuje nároky charakteristické pro druhy rostlin a živočichů. Ekosystém je dle § 3 odst. 1 písm. l) zákona o ochraně přírody a krajiny funkční soustava živých a neživých složek životního prostředí, jež jsou navzájem spojeny výměnou látek, tokem energie a předáváním informací a které se vzájemně ovlivňují a vyvíjejí v určitém prostoru a čase.

Na těchto pojmech pak projekt vystavuje tzv. pietní biocentrum, tedy biotop nebo soubor biotopů v krajině, do kterého jsou ukládány lidské pozůstatky nebo lidské ostatky, aniž by tím byl narušen krajinný ráz a ekosystém. Pietní biocentrum může sloužit různým účelům

a mít různé podoby dle biotopu, ve kterém se nachází – jeho součástí může být přírodní pohřebiště pro lidské pozůstatky, vsypová nebo rozptylová loučka pro zpopelněné ostatky nebo i místo pro ukládání terramátu.⁸⁶

Koncepčně se tak jedná o formu hřbitovní rezervace. Pietní biocentrum kombinuje prostředky ochrany přírody a krajiny s pohřebištěm, přičemž tyto se navzájem doplňují a koexistují vedle sebe. Lidské pozůstatky mohou vyživovat půdu, poplatky za pohřbení pomáhají financovat správu biocentra a status územního systému ekologické stability krajiny chrání pohřebiště a zachovává jeho přírodní formu.

Nedostatek lze spatřovat v tom, že tento typ ochrany by nebylo možné rozšířit na pohřebiště realizovaná na pozemcích, které nenaplnují požadavky vyžadované zákonem o ochraně přírody a krajiny. Důvodem pro poskytnutí ochrany by totiž musela být existence biocentra, nikoli skutečnost, že jsou zde ukládány lidské pozůstatky a ostatky.

3.2.1. Legislativní koncept veřejného přírodního pohřebiště

V následujících odstavcích si autorka dovoluje představit, jakým způsobem by bylo možno legislativně upravit přírodní pohřbívání a přírodní pohřebiště v zákoně o pohřebnictví. Koncept zachovává existující úpravu veřejného pohřebiště a stanovuje vedle něj alternativu v podobě veřejného přírodního pohřebiště, jehož fungování a podoba jsou z podstatné části svěřeny do dispozice jeho provozovatele.

Veřejné přírodní pohřebiště by mohlo být zřízeno jako samostatné pohřebiště, případně jako vyhrazená část již existujícího veřejného pohřebiště, na kterou by se vztahoval samostatný řád a odlišná práva a povinnosti. Tímto způsobem by byla zajištěna možnost stávajících provozovatelů veřejných pohřebišť, kteří disponují nevyužitými pozemky a mají zájem na provozování přírodního pohřebiště, takové pohřebiště zřídit a provozovat ho společně s tradičním veřejným pohřebištěm.

Rozdíl oproti tradičnímu veřejnému pohřebišti by spočíval v oprávnění provozovatele určit některé podmínky provozu, které dle současné právní úpravy určit nelze nebo nejsou v zákoně přímo stanoveny a jejich zavedení se tak může jevit jako sporné. Jednalo by se o podmínky, které jsou standardem na přírodních pohřebištích v zahraničí, tedy možnost

⁸⁶ Srov. *PODCAST SMRTELNÍKA. Pietní biocentra, aneb hřbitovy jako ostrůvky života – 1. část. Podcast, Podcast smrtelnika [online]. 28. 3. 2024; PODCAST SMRTELNÍKA. Pietní biocentra jako hřbitovy neomezených možností – 2. část rozhovoru. Podcast, Podcast smrtelnika [online]. 3. 4. 2024.*

pohřbívat lidské pozůstatky do hrobů bez rakve, pravidla ohledně dovolené hřbitovní výzdoby a hrobového zařízení. Dále by mohl provozovatel stanovit návštěvní pravidla týkající se například omezení přímého přístupu k některým hrobům, pokud to bude v zájmu okolní vegetace nebo zachování přírodních podmínek. Tím by byla zároveň zajištěna i bezpečnost návštěvníků i pracovníků. Provozovatel veřejného přírodního pohřebiště by měl též právo zakázat pohřbívání balzamovaných těl, stanovit nižší minimální hloubku hrobů oproti stávajícím normám a větší boční vzdálenost mezi nimi. Dále by rád mohl upravovat regulaci sečení a hnojení ploch, údržbu veřejné zeleně a komunikací.

V principu by se tak jednalo o stanovení dalších obsahových náležitostí do řádu pohřebiště, jejichž pojetí by vyjadřovalo míru dedikace provozovatele pohřebiště k přírodnímu pohřbívání. Předpokladem pro umožnění pohřbívání bez rakve by byla úprava naznačená v předchozí kapitole, změny týkající se hloubky hrobů a boční vzdálenosti mezi nimi by bylo vhodné učinit přímo v předmětném ustanovení § 22 odst. 1 písm. a) a c) zákona. Další z uvedených obsahových náležitostí by si dle autorčina názoru změnu zákona nevyžádaly, protože v praxi se již dnes v návštěvních řádech i řádech veřejných pohřebišť setkáváme s omezeními týkajícími se přinášení květin a svíček, výběru hrobového zařízení nebo údržby hřbitovní zeleně. Výčet obsahových náležitostí řádu veřejného pohřebiště v § 19 odst. 2 zákona o pohřebnictví je demonstrativní, lze tedy stanovit další pravidla, i když k nim zákon provozovatele výslovně nezmocňuje.

Legislativní koncept veřejného přírodního pohřebiště v zákoně o pohřebnictví lze na základě výše uvedeného shrnout následovně:

Veřejné přírodní pohřebiště je veřejné pohřebiště nebo jeho část, jehož provozovatel je oprávněn v řádu veřejného přírodního pohřebiště kromě obsahových náležitostí uvedených v § 19 odst. 2 tohoto zákona určit zejména:

- a) možnost pohřbívání lidských pozůstatků bez konečné rakve a podmínky pro tento způsob pohřbívání,*
- b) omezení užití náhrobků a hrobových zařízení na hrobech,*
- c) omezení vnášení hřbitovní výzdoby,*
- d) omezení přímého přístupu k vybraným hrobům s ohledem na přírodní podmínky,*
- e) omezení pohřbívání balzamovaných a konzervovaných těl,*
- f) hloubku hrobů a boční vzdálenost mezi hroby,*

- g) *pravidla pro údržbu hřbitovní zeleně, zejména regulaci sečení a hnojení, výsadbu a kácení,*
- h) *pravidla pro údržbu komunikací.*

Autorka se domnívá, že tento neinvazivní přístup je vhodnou reakcí na měnící se uvažování o pohřbívání, kdy však zároveň nedochází k zásadní změně podmínek provozování a fungování tradičního veřejného pohřebiště. Úprava poskytuje právní jistotu a oporu provozovatelům přírodních pohřebišť, když definuje pojmy a postupy, na kterých dosud z právního hlediska nepanoval konsenzus.

3.3. Terramace

Terramace a akvamace, kterým se autorka věnuje v následujících kapitolách, představují jako nové technologie výzvu k citelnější změně legislativy. Přesto se autorka domnívá, že povolení terramace by nevyžadovalo zásadní zásah do zákona o pohřebnictví. Pro úpravu provozování zařízení provádějící terramace lze vycházet z dílu třetího zákona o pohřebnictví, který obsahuje úpravu provozu krematorií. Problematictější je pak nejen úprava zacházení se vzniklým terramátem (transport a omezení dispozice), ale zejména jeho právní povaha.

Co se týče terramačního zařízení, k získání koncese by bylo vyžadováno mimo jiné stanovisko krajské hygienické stanice, přičemž autorka zde předpokládá obdobné podmínky, jaké jsou dnes stanoveny pro provozování pohřební služby. Provoz terramačního zařízení by tedy podléhal živnostenskému oprávnění na základě zákona č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání (živnostenský zákon). Předpokladem by samozřejmě byla i existence příslušné profesní kvalifikace.

I v dalších bodech lze vycházet z právní úpravy provozování krematoria. Zákon by tedy stanovil podmínky, za kterých je provozovatel terramačního zařízení oprávněn převzít lidské pozůstatky nebo ostatky, a dále povinnosti provozovatele terramačního zařízení, jakými jsou například povinnost vydat řád terramačního zařízení schválený krajskou hygienickou stanicí, povinnost šetrného a uctivého chování vůči pozůstalým a povinnost ukládat lidské pozůstatky před terramací v rakvi nebo transportním vaku v chladicím nebo mrazicím zařízení. Provozovatel by byl dále povinen vystavovat doklady o proběhlých terramacích a vést evidenci lidských pozůstatků a lidských ostatků předaných k terramací. Autorka předpokládá, že stávající evidence závazná pro krematoria by si vyžádala drobné úpravy, jelikož terramace

na rozdíl od zpopelnění neumožňuje, aby bylo tělo uloženo v rakvi, a lidské ostatky nejsou vyjma zbytků kostí zpracovaných v kremulátoru ukládány do urn.

3.3.1. Právní povaha terramátu a možnosti zacházení s ním

Tímto se dostáváme k otázce týkající se právní povahy terramátu a oprávnění zacházet s ním v závislosti na této povaze. Nabízí se možnost terramát oprostít od povahy lidských ostatků a právně jej považovat za půdu či dokonce organické hnojivo nebo substrát podle vyhlášky Ministerstva zemědělství č. 474/2000 Sb., o stanovení požadavků na hnojiva. Dále by bylo možno se inspirovat vyhláškou č. 273/2021 Sb., o podrobnostech nakládání s odpady, která obsahuje podrobnou úpravu kompostování a nakládání s biologicky rozložitelným odpadem a definuje výstupy vznikající při procesu kompostování.⁸⁷ Autorka se však domnívá, že v těchto úvahách není nutné zabíhat daleko od zákona o pohřbnictví.

Zákon o pohřbnictví v ustanovení § 2 písm. d) definuje lidské ostatky jako lidské pozůstatky po pohřbení. V praxi se tedy jedná o lidská těla, lidské pozůstatky, po uložení do hrobu nebo hrobky a dále o zpopelněné ostatky po kremaci. Zákon dále ukládá v ustanovení § 14 odst. 3 písm. h) povinnost provozovatele krematoria vyzvat k převzetí a předat urnu s lidskými ostatky vypraviteli pohřbu nebo provozovateli pohřební služby, případně, pokud do dvanácti měsíců ode dne zpopelnění urna nebude převzata, je provozovatel krematoria povinen lidské ostatky uložit do společného hrobu na veřejném pohřebišti.

Úprava dalšího či jiného zacházení s převzatými lidskými ostatky však v českém právním řádu chybí. Zákon o pohřbnictví stanoví zákaz zacházet s lidskými ostatky způsobem dotýkajícím se důstojnosti zemřelého nebo mravního cítění veřejnosti (§ 4 odst. 1 písm. f)) a zákaz neoprávněně otevřít urnu s lidskými ostatky (§ 4 odst. 1 písm. g)). Otevřít urnu s lidskými ostatky je dle § 4a odst. 1 zákona o pohřbnictví oprávněn pouze vypravitel pohřbu. Zákon tedy neukládá povinnost trvale uložit zpopelněné lidské ostatky na pohřebišti, v urnovém hrobě nebo hrobce nebo ve schránce kolumbária. Pozůstalí mají možnost s urnou a popelem zacházet v souladu s přáním zesnulého, urnu mohou uložit doma nebo na zahradě, popel mohou

⁸⁷ Tímto autorka nenaznačuje, že by měly být lidské pozůstatky nebo ostatky v jakékoli podobě nebo fázi přeměny považovány za odpad, pouze ve svých úvahách o nejvhodnějším přístupu zohledňuje podobnosti procesu terramace s kompostováním. Tento přístup neumožňuje ani zákon, když § 4 odst. 1 zákona č. 541/2020 Sb., o odpadech stanoví, že odpad je každá movitá věc, které se osoba zbavuje, má úmysl nebo povinnost se jí zbavit. Jak bylo uvedeno v úvodní části této práce, lidské tělo ani jeho části, a to ani po smrti, nejsou věci v právním smyslu.

rozptýlit v přírodě v místech, která měl zesnulý rád, případně si ho mezi sebou rozdělit. Veřejný ochránce práv k tomuto uvádí, že lidé odvozují své právo vybrat si, kde budou pohřbeni, od práva vybrat si, kde chtějí žít. „Jestliže tedy někdo za svého života projeví přání, aby jeho zpopelněné ostatky byly vysypány do řeky, a příbuzní jsou ochotni takové přání respektovat, nejde o porušení zákona o pohřebnictví, ani o narušení piety a důstojnosti nakládání s ostatky.“⁸⁸ Soulad s právními předpisy je tak vystaven na předpokladu, že způsob zacházení je v souladu s přáním zemřelého a že urnu v případě rozptylu nebo vsypu otevře vypravitel pohřbu. Pro rozptyl nebo vsyp na soukromém pozemku by si pak pozůstalí měli opatřit souhlas vlastníka pozemku; v praxi k tomu však většinou nedochází, zřejmě i proto, že tento postup není zákonem nijak upraven.

Analogicky by bylo možno přistoupit i k zacházení s převzatým terramátem, ač jeho objem některé způsoby zacházení přinejmenším komplikuje. S ohledem na skutečnost, že není možné kontrolovat množství rozptylovaného terramátu, lze uvažovat o omezení možnosti rozptylu na cizích soukromých pozemcích, případně o rozptylu pouze za přítomnosti vlastníka pozemku. V praxi se ve většině případů jedná o povodí řek, jezera nebo lesy a louky a nelze riskovat situaci, za které by došlo k rozptýlení tři čtvrtě kubického metru terramátu jeho vyklopením do říčního koryta nebo doprostřed louky. Oprávnění k volnému zacházení s terramátem však dle autorky pro provozovatele terramačního zařízení i pozůstalé a případně provozovatele pohřební služby zjednodušuje transport terramátu, umožňuje pozůstalým uložit jej bez překážek na vlastní zahradě, a zachovává možnost uložit jej do hrobu na veřejném pohřebišti.

Zároveň je však třeba se zabývat případy, kdy nedojde k převzetí terramátu. Důvody, pro které by se někteří pozůstalí mohli rozhodnout terramát nepřevzít, byly naznačeny v předchozí části této práce. I v praxi však dochází k tomu, že si pozůstalí nepřevzou z krematoria urnu s ostatky. Zákon o pohřebnictví proto stanovuje dobu dvanácti měsíců od kremace, po jejímž uplynutí je provozovatel krematoria povinen urnu s ostatky uložit do společného hrobu na veřejném pohřebišti. K obdobné situaci v případě terramačních zařízení je dle autorky možno přistupovat dvěma způsoby.

⁸⁸ KANCELÁŘ VEŘEJNÉHO OCHRÁNCE PRÁV. Pohřebnictví je často o etice a vztazích než o právu. *Kancelář veřejného ochránce práv* [online]. 15. 10. 2013. Dostupné z: <https://www.ochrance.cz/aktualne/pohrebnictvi-je-casto-vic-o-etice-a-vztazich-nez-o-pravu/> [cit. 18. 11. 2024].

Není důvod se odchylovat od úpravy v zákoně o pohřebnictví – tedy po uplynutí určité doby bude na provozovateli terramačního zařízení, aby zajistil řádné uložení terramátu na veřejném pohřebišti. Nabízí se otázka, jakým způsobem nahlížet na nevyhnutelnou situaci, kdy bude společný hrob znovu otevřen za účelem uložení jiných lidských pozůstatků nebo ostatků a s vykopanou zeminou bude potenciálně odstraněna i menší nebo větší část předtím uloženého terramátu. Prostředkem, který dopady této situace zmírňuje, může být uložení terramátu například ve vaku z organické látky.

Druhý přístup pak vychází z praxe některých zahraničních společností provozujících terramace, které spolupracují s neziskovými organizacemi a využívají terramát pro obnovu a rekultivaci přírody. Z autorčina pohledu je právně nejisté, zda by měl provozovatel terramačního zařízení oprávnění předat nepřevzatý terramát jinému subjektu, než je provozovatel veřejného pohřebiště, k jinému úkonu, než je uložení do hrobu na veřejném pohřebišti, zejména pokud se takové zacházení s lidskými ostatky neshoduje s přáním zesnulého. Autorka se domnívá, že toto by bylo možno částečně postavit najisto prohlášením v řádu terramačního zařízení a ujednáním ve smlouvě o provedení terramace, kterou vypravitel pohřbu uzavírá s provozovatelem terramačního zařízení. Provozovatel terramačního zařízení by tak informoval vypravitele pohřbu, že při nepřevzetí terramátu ve stanovené době bude terramát předán jinému subjektu k jeho libovolnému zacházení. Dále je potřeba určit, o jaké subjekty se může jednat. Díky jeho vlastnostem lze terramát využívat jako kompost, autorka je nicméně toho názoru, že nabízet terramát zemědělcům k pěstování plodin může být v očích veřejnosti problematické až nepřijatelné. Terramát by ovšem mohl být předáván například subjektům zajišťujícím údržbu veřejné zeleně, botanickým zahradám nebo jiným veřejně přístupným zahradám a parkům, při jejichž údržbě je hojně využíván kompost a jiná hnojiva. Seznam takových spolupracujících subjektů by pak provozovatel terramačního zařízení deklaroval v řádu terramačního zařízení, případně způsobem umožňujícím dálkový přístup. Součástí evidence lidských pozůstatků a lidských ostatků by byla informace, kterému subjektu byl terramát předán. V případě zavedení tohoto systému by pak pozůstalí měli možnost se sami rozhodnout terramát nebo jeho část předat těmto subjektům.

3.3.2. Srovnání: Německo, Norsko

Zatím neexistuje legislativa, která v Německu výslovně upravuje proces terramace. Ovšem způsob, jakým je dnes v Německu, konkrétně ve spolkové zemi Šlesvicko-Holštýnsko,

možné terramaci provádět, je dle autorčina názoru možnou inspirací i pro další evropské státy, a nejen v případě pohřebnictví a terramace.

V únoru roku 2024 vešla v platnost novela zákona o pohřebnictví, pohřbívání a hřbitovech spolkové země Šlesvicko-Holštýnsko (*Gesetz über das Leichen-, Bestattungs- und Friedhofwesen des Landes Schleswig-Holstein (Bestattungsgesetz)*), která zavedla ustanovení § 15a o testování způsobů pohřbívání, které dosud nebyly upraveny zákonem (*Erprobung bisher gesetzlich nicht geregelter Bestattungsarten*).

Toto ustanovení umožňuje testovat nové způsoby pohřbívání, přestože dosud nebyly legalizovány, a to na základě žádosti ministerstvu příslušnému pro pohřebnictví. Žádost obsahuje popis tohoto nového způsobu pohřbívání, doklad o etickém posouzení, posouzení vlivu na životní prostředí a bezpečnosti a ochrany zdraví při práci. Ministerstvo následně žádost projedná s ostatními dotčenými ministerstvy a může žadateli povolit výjimku z ustanovení zákona. Výjimka může být udělena na maximální dobu dvou let s tím, že může být následně vždy o jeden rok prodloužena až na celkovou dobu pěti let, a může být ze strany ministerstva kdykoli zrušena.

Testování probíhá pod vědeckým dohledem, žadatel proces testování dokumentuje a analyzuje a výsledky následně zpracovává a předává ministerstvu. Díky tomu je možno ověřit efektivitu, bezpečnost a etičnost nových technologií a postupů a tím následně usnadnit a podložit potenciální budoucí legislativní návrh.

Obdobnou úpravu nalézáme v norském zákoně o hřbitovech, kremaci a pohřbívání (*Lov om gravplasser, kremasjon og gravferd (gravplassloven)*), ustanovení § 29 o testování (*Forsøk*) stanoví, že ministerstvo může na základě žádosti správce pohřebiště vydat nařízení, kterým povolí časově omezené odchylky od pravidel stanovených tímto zákonem nebo na jeho základě. Tyto odchylky nesmí být v rozporu s účelem řádu pohřebiště a důstojností pohřebiště a s ustanovením o důstojnosti zesnulého a respektování jeho víry a náboženského přesvědčení, jakož i s ustanovením zakazujícím uložení lidských pozůstatků na jiném místě než na pohřebišti k tomu určeném.

Zákon tímto způsobem umožňuje nejen rychlejší reakci na vývoj technologií i společnosti, navíc tento vývoj podporuje a poskytuje mu právní oporu. Autorka je toho názoru, že právě toto ustanovení může být řešením problému, kdy právo není schopné s dostatečnou rychlostí a efektivitou reagovat na neustále se rozvíjející svět.

3.4. Akvamace

Akvamace představuje ze všech v této práci představených metod zeleného pohřebnictví legislativně nejnáročnější způsob pohřbení, a to zejména kvůli právní povaze a zacházení se zbytkovou tekutinou, která je jedním z výsledných produktů akvamačního procesu.

K podmínkám pro zřízení a provoz akvamačního zařízení lze přistupovat obdobně úpravě krematorií, jak bylo demonstrováno na příkladu úpravy terramačního zařízení. Vzhledem k povaze chemického procesu využívajícího hydroxid by zřejmě bylo nutné oprávnit k obsluze akvamačního zařízení pouze vyškolenou osobu znalou příslušných pravidel bezpečnosti a ochrany zdraví při práci. Provoz akvamačního zařízení je však dle dostupných informací natolik automatizovaný, že by dle autorky nebylo nutné vyžadovat pro tyto osoby zvláštní vzdělání nebo osvědčení o způsobilosti.

3.4.1. Právní povaha zbytkové tekutiny a možnosti zacházení s ní

Podobně jako v případě terramátu se i pro zbytkovou tekutinu z procesu akvamace nabízí několik možných přístupů. Při bližším prozkoumání je dle autorky zřejmé, že postavit zbytkovou tekutinu naroveň lidských ostatků jako v případě terramátu nebo popela, je řešení, které zacházení s tekutinou spíše komplikuje než usnadňuje. Již ze své povahy je tekutina, na rozdíl od popela nebo terramátu, těžko uchopitelná a nelze ji uložit do hrobu nebo do urny. Tím spíše, pokud vezmeme v úvahu její objem; při každém procesu akvamace vzniká zhruba tisíc litrů zbytkové tekutiny. Proto je autorka přesvědčena, že jediným možným právním pojetím a zacházením se zbytkovou tekutinou z akvamací je její vypuštění a následné ošetření v čistírně odpadních vod.

Pro snadnější uchopení disonance plynoucí z přirozeného odmítavého postoje ke zbavování se lidských pozůstatků, mrtvého těla blízkého člověka, jako odpadu, si autorka dovoluje přirovnat zbytkovou tekutinu ke kouři a dýmu vznikajícímu při zpopelnění a unikajícímu komíny krematorií do ovzduší. Tyto spaliny jsou filtrovány, tedy ošetřeny tak, aby nezatěžovaly ovzduší, do kterého jsou vypouštěny, a následně se stávají součástí vzduchu, který dýcháme. Stejným způsobem je zacházeno se zbytkovou tekutinou z akvamačních zařízení – tekutina je ošetřena tak, aby neznečišťovala a neohrožovala vody, do kterých je vypouštěna, a následně se stává součástí vodních toků a vodních ploch. Stejně jako mnoho dalších vod a tekutin, které společnost produkuje, včetně odpadních vod z rostlinné a živočišné výroby a produkce (tedy i jatek), potravinářství, zdravotnictví nebo průmyslu.

Po procesu akvamace, stejně jako po procesu zpopelnění, jsou pozůstalým předány lidské ostatky, tedy kosti zpracované v kremulátoru, které mohou uložit do hrobu, hrobky nebo kolumbária, rozptýlit v přírodě nebo uložit doma či na zahradě. S lidskými ostatky je zacházeno důstojně a pietně, pozůstalí nejsou v zacházení s nimi omezeni. Autorka se domnívá, že i tato skutečnost usnadňuje a odůvodňuje přístup zacházení se zbytkovou tekutinou jako s odpadními vodami.

Vycházet lze i z právní úpravy provozoven provádějících balzamaci a konzervaci. Zákon pro tyto provozovny nestanoví žádné zvláštní požadavky týkající se zacházení s odpadními vodami nebo jinými vypouštěnými tekutinami, přestože proces balzamace spočívá v odvedení tělních tekutin z těla zemřelého a jejich nahrazení balzamačním roztokem. Řád jednoho z českých provozovatelů provádění balzamace a konzervace, schválený krajskou hygienickou stanicí, uvádí, že kanalizace je od počátku napojena do kanalizace objektu, která je napojena od vzniku stavby na veřejnou kanalizační síť, která je vedena do čistírny odpadních vod.⁸⁹ Technická norma ČSN EN 15 017 Služby v pohřebnictví – Požadavky stanoví pouze požadavek na odtokový kanálek v podlaze místnosti pro hygienické zaopatření těla zemřelého nebo provádění balzamace, přičemž odtokové otvory musejí být vybaveny lapačem odpadu.

Pokud by zákon o pohřebnictví výslovně nestanovil, že vedle lidských ostatků (kostí) je za lidské ostatky považována i zbytková tekutina, bylo by možné tuto tekutinu podle platného práva vypouštět do kanalizací. Bližší podmínky a náležitosti stanoví nařízení vlády č. 401/2015 Sb., o ukazatelích a hodnotách přípustného znečištění povrchových vod a odpadních vod, náležitostech povolení k vypouštění odpadních vod do vod povrchových a do kanalizací a o citlivých oblastech.

Nařízení rozlišuje mezi průmyslovými odpadními vodami a splašky. Průmyslové odpadní vody jsou dle § 2 písm. a) nařízení odpadní vody z výroby uvedených v části B přílohy č. 1 k tomuto nařízení, jakož i další odpadní vody v této části neuvedené, jsou-li vypouštěny z výrobních nebo jim obdobných zařízení, včetně odpadních vod vypouštěných z průmyslových areálů, které vznikají převážně jako produkt průmyslové činnosti. Část B přílohy č. 1, na kterou je odkazováno, stanoví v tabulce 2 přípustné hodnoty znečištění pro odpadní vody vypouštěné z vybraných průmyslových a zemědělských odvětví. Ta jsou

⁸⁹ Viz POHŘEBNÍ ÚSTAV AURIGA SPOL. S R.O. *Řád pro provádění balsamace a konzervace*. 31. 8. 2018. Dostupné z: <https://www.pohrebni-auriga.cz/cs/zarizeni-pohrbu/rad-pro-provadeni-balzamace-a-konzervace> [cit. 28. 11. 2024].

klasifikována dle Klasifikace ekonomických činností (CZ-NACE) vydanou Českým statistickým úřadem. Pohřebnictví a související činnosti pod kódem 96.03.0 mezi těmito vybranými odvětvími není, a nelze je zařadit ani pod zbytkovou definici průmyslových odpadních vod. V současném znění by tak odpadní vody vznikající z provozu akvamačních zařízení byly klasifikovány jako splašky podle § 2 písm. b) nařízení, tedy odpadní vody z domácností a služeb, které vznikají převážně jako produkt lidského metabolismu a činností v domácnostech. Takové odpadní vody jsou pak jako součást městských odpadních vod (§ 2 písm. c)) likvidovány v průmyslových nebo komunálních čistírnách odpadních vod.

Ustanovení § 4 odst. 1 předmětného nařízení dále ukládá podmínku zajištění biologického čištění vypouštěných odpadních vod s obsahem biologicky rozložitelných organických látek z vybraných výrob. Konkrétně pak uvádí některé potravinářské výroby a dále výrobu biopaliv. Dle autorky lze uvažovat, že by s povolením akvamace jako způsobu pohřbení došlo k rozšíření podmínky zajištění biologického čištění jako dalšího stupně ošetření i pro odpadní vody vypouštěné právě z akvamačních zařízení.

Jelikož odpadní vody vypouštěné z odvětví pohřebnictví a související činnosti nejsou řazeny mezi průmyslové odpadní vody a nemají tak stanovené konkrétní emisní standardy v podobě přípustných hodnot znečištění pro vybrané látky, je potřeba se zaměřit na seznamy zvlášť nebezpečných závadných látek. Při povolování vypouštění odpadních vod s obsahem zvlášť nebezpečných závadných látek do kanalizace stanoví vodoprávní úřad podle ustanovení § 8 nařízení emisní limity přiměřeně k emisním standardům stanoveným v příloze č. 1, maximálně do výše limitů stanovených kanalizačním řádem kanalizace pro veřejnou potřebu. Přípustné hodnoty ukazatelů znečištění odpadních vod s obsahem uvedených zvlášť nebezpečných závadných látek jsou uvedeny v části C přílohy č. 1 nařízení. Z uvedených látek by mohla vzbudit pozornost rtuť, která je v seznamu na prvním místě. Rtuť je navíc uvedena v příloze č. 6 v seznamu prioritních látek a prioritních nebezpečných látek v oblasti vodní politiky a identifikována jako prioritní nebezpečná látka.

Jak bylo uvedeno výše, při akvamaci nedochází k rozpouštění rtuti z amalgámových zubních výplní, zuby zůstávají po vypuštění zbytkové tekutiny společně s kostmi na dně akvamační komory. Obsah rtuti ve vypouštěných odpadních vodách tak nepředstavuje problém. Zároveň je však třeba připomenout, že lidské tělo a veškeré jeho části (tedy včetně zubů) nejsou věcmi, řadí se mezi *res extra commercium*. Zuby vyplněné amalgámem tedy nelze před jejich zpracováním v kremulátoru a předáním pozůstalým odstranit a bezpečně likvidovat. ČSN EN 15 017 Služby v pohřebnictví – Požadavky umožňuje při přípravě lidského těla v krematoriu

odstranění nesnímatelných náhrad, které by mohly být nebezpečné pro zaměstnance nebo zařízení krematoria. Musí tak být učiněno oprávněnými a kvalifikovanými osobami. Tento požadavek má význam například v případě kardiostimulátorů, které při kremaci představují potenciální riziko výbuchu. Dle názoru autorky není možné amalgámové výplně podřadit pod toto ustanovení, jelikož nepředstavují nebezpečí pro zaměstnance a zařízení a nejsou ani nesnímatelnou náhradou. Nabízí se tedy otázka, zda by nebylo vhodné uvažovat o zavedení právní úpravy, která by případně akvamačním zařízením výjimečně umožňovala bezpečnou likvidaci těchto výplní, aniž by tím byla narušena nedotknutelnost člověka a porušena ustanovení omezující dispozici se zuby jako částmi lidského těla.

3.4.2. Srovnání: Common law

Srovnání kterékoli kontinentální právní úpravy pohřebnictví s úpravou britskou, irskou nebo americkou se může zdát kvůli naprosto odlišnému pojetí přístupu k povoleným způsobům pohřbívání nepodstatné. Autorka se však domnívá, že právě na příkladu Irska a potažmo Velké Británie lze demonstrovat, že přijetí právní úpravy povolující provádění akvamací není tak právně a administrativně náročný proces, jak se může na první pohled zdát. Překážkou je nakonec pouze otázka oprávnění vypouštění zbytkové tekutiny do veřejné kanalizační sítě.

Předpisy *common law* výslovně nezakazují žádný způsob pohřbení, jinými slovy každý způsob pohřbení je legální, pokud jsou při jeho provádění dodrženy veškeré platné předpisy, které se jej dotýkají.

První akvamační zařízení, resomátor měl být ve Velké Británii uveden do provozu již v roce 2017.⁹⁰ Provozovateli se však nepodařilo obstatat povolení k vypouštění odpadních vod, zejména kvůli nedostatečné regulaci ve vztahu k vypouštění a následnému ošetřování lidských ostatků, ale také kvůli kontroverzím a dezinformacím, které se s tímto procesem pojily. Až studie prováděná v roce 2019 na Univerzitě Middlesex prokázala bezpečnost a etičnost vypouštění zbytkové tekutiny, čímž nepochybně pomohla otevřít cestu akvamaci ve Velké Británii.⁹¹ Zároveň však upozornila, že čistírny odpadních vod se zdráhají přijmout odpadní

⁹⁰ Srov. ROBINSON, G.M. *Alkaline Hydrolysis: The Future of British Death-Styles*. Durham, 2023. Thesis. University of Durham, Department of Theology and Religion.

⁹¹ Srov. LUNDY, L., LINNEKER, B., BRADSHAW, S. *Alkaline hydrolysis as an emerging end-of-life disposal option: experiences to-date and opportunities for the UK*. London: Middlesex University, 2019.

vody z akvamačních zařízení kvůli narušení podnikatelských vztahů se zemědělci, kteří používají odebraný primární kal ke hnojení polí.

První zařízení nabízející akvamaci začalo fungovat v roce 2023 v Irsku. Ani zde nebyla předpokladem pro provoz změna legislativy, nýbrž vyhovění regulaci o vypouštění odpadních vod do veřejné kanalizační sítě. Společnost Pure Reflections Resomarium uvádí, že za účelem ochrany životního prostředí a veřejného zdraví prochází zbytková tekutina pokrokovými filtračními a čistícími systémy, než je vypuštěna do kanalizace.⁹² Tím je zajištěno dodržení veškerých norem a standardů pro odpadní vody a povrchové vody.

⁹² Viz PURE REFLECTIONS. Ensuring Environmental Responsibility: The Safe Water Management in Resomation Process. *Pure Reflections Resomarium* [online]. 10. 9. 2023. Dostupné z: <https://www.purereflections.ie/post/ensuring-environmental-responsibility-the-safe-water-management-in-resomation-process> [cit. 28. 11. 2024].

Závěr

Zelené pohřebnictví představuje výzvy nejen pro právní úpravu, ale také pro společnost a tradice v ní zakořeněné. Současná podoba pohřebnictví je v kontextu klimatické krize a vlivů na životní prostředí neudržitelná a jsou to právě nové přístupy, metody a technologie, které mohou dopady na životní prostředí zmírnit. Kromě toho nás zelené pohřebnictví nutí přehodnocovat náš přístup ke smrti, pohřbívání a mrtvým.

V první části diplomové práce se autorka věnovala podobě pohřebnictví v České republice, a to zejména ve vztahu k otázce, zda zákonné způsoby pohřbení naplňují právo jednotlivce rozhodovat o způsobu, jakým bude naloženo s jeho tělem po smrti. Autorka dochází k názoru, že současná právní úprava povolující za přísně stanovených podmínek pouze uložení lidských pozůstatků do hrobu nebo hrobky na pohřebišti nebo zpopelnění v krematoriu neponechává širokou možnost volby. Svázanost pohřebnictví a rigidní právní úprava mohou přispívat i k určité apatii vůči pohřbům, kdy se stále více pozůstalých zejména ve velkých městech rozhoduje nevypravovat zemřelému tradiční obřad. Dále autorka upozorňuje na vlivy tradičních pohřebních praktik na životní prostředí, s důrazem na vliv emisí z krematorií na ovzduší.

Druhá část práce představila pojem zeleného pohřebnictví a jeho různé podoby, ať už se jedná o přístup k pohřbívání, navracení se ke kořenům pohřebních zvyklostí nebo vývoj nových technologií, které mají za cíl vytvořit environmentálně šetrnější a udržitelnější pohřebnictví. Autorka hodnotí vybrané metody zeleného pohřebnictví (přírodní pohřbívání, terramaci a akvamaci) z hlediska jejich vlivu na životní prostředí, efektivitu a také dostupnosti pro širokou veřejnost, měly-li by být implementovány do právních ráďů.

V poslední, třetí části práce potom autorka kombinuje poznatky získané studiem současné právní úpravy pohřebnictví v České republice s vybranými metodami zeleného pohřebnictví a dovoluje si nastínit, jakým způsobem by se zavedení těchto metod dotklo stávající české právní úpravy, zejména zákona o pohřebnictví a souvisejících právních norem. Autorka představuje svůj legislativní koncept veřejného přírodního pohřebiště a dále odpovídá na otázku, jakým způsobem lze právně uchopit povahu nových forem lidských ostatků, aby byla zachována důstojnost a pieta zemřelého.

Tento závěr pak slouží ke shrnutí všech úvah. Autorka dochází k názoru, že zelené pohřebnictví a téměř jakákoli změna legislativy v oblasti pohřebnictví obecně je problémem spíše etickým a morálním než právním. Svědčí o tom i současná podoba zákona o pohřebnictví, kdy zákon mnohé instituty a koncepty implicitně nestanoví a úprava vychází zejména

z tradičních přístupů společnosti k pohřbívání a podobě pohřebišť. Pojetí právní úpravy pohřebnictví napříč kontinentálními evropskými státy ukazuje, že změna veřejnoprávní legislativy je mnohem náročnější než ve státech s angloamerickým právním systémem. Povolení nových technologií a způsobů pohřbívání se dotýká zejména otázky, jakým způsobem je zajištěna pieta a důstojnost zemřelého, jaká je právní povaha lidských ostatků a dalších produktů, které při těchto procesech vznikají, a jakým způsobem s nimi bude možno zacházet. I přesto by však rozšíření zákonných způsobů pohřbení nepředstavovalo tak zásadní zásah do legislativy, jak by se mohlo na první pohled jevit.

Zelenému pohřebnictví však stojí v cestě i další překážky. Jednou z nich je faktická nedostupnost některých metod. Technologie terramace a akvamace jsou poměrně nákladné, což se následně odráží i v koncové ceně využití těchto technologií. Zelené pohřebnictví se tak, podobně jako další instituty a komodity spojené s životním stylem, který je environmentálně udržitelný, nabízí pouze majetnější skupině obyvatel. Lze ovšem očekávat, že se tato situace změní, pokud dojde k rozšíření povědomí o těchto způsobech pohřbení, čímž poroste i zájem široké veřejnosti.

Problémům se nevyhnou ani nová přírodní pohřebišť, k jejichž zřízení jsou oprávněny pouze obce a registrované církve nebo náboženské společnosti. O zřizování nových veřejných pohřebišť není zájem, změny v územních plánech jsou schvalovány spíše ve prospěch pozemků, z jejichž využití může obci plynout ekonomický prospěch. Veřejné pohřebišťe je investicí, která se zřizovateli bude vracet pomalu a obtížně.

Autorka si ovšem zachovává optimismus a domnívá se, že otevření diskuze o zeleném pohřebnictví přivádí k zamyšlení se o současné podobě pohřebnictví a jeho nedostatcích. Úvahy nad zacházením s jinými formami lidských ostatků, které se začínají v pohřebnictví objevovat, tak mohou být minimálně výzvou zákonodárci k přijetí právní úpravy, která některé aktuální nejasnosti postaví najisto.

Seznam použitých zdrojů

Literatura

- CIRIGLIANO, D. A Comparative Analysis of Contemporary Methods of Final Disposition. In: *Open Journal of Applied Sciences*. 14, 2024. s. 1762-1774.
- CIRIGLIANO, D.L. Natural Organic Reduction as a Means of Body Disposition. In: *OMEGA – Journal of Death and Dying*. Vol. 88 (2), 2023. s. 765-773.
- CLAYDEN, A., DIXON, K. Woodland burial: Memorial arboretum versus natural native woodland? In: *Mortality*. Vol. 12, No. 3, 2007. s. 240-260.
- DŁUGOZIMA, A., KOSIACKA-BECK, E. How to Enhance the Environmental Values of Contemporary Cemeteries in an Urban Context. In: *Sustainability*. 12, 2374, 2020.
- DOBEŠOVÁ, B. „Až umřu, zasad'te na mně jabloň“ *Environmentální a společenské přínosy přírodního pohřbívání*. Brno, 2012. Magisterská diplomová práce, vedoucí práce Hana Librova. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Katedra environmentálních studií.
- FLORES, K. Combatting Your Environmental Impact After Death: An Exploratory Analysis of Local Solutions to Facilitate Dying Green. In: *Urban Lawyer*. Vol. 52 Issue 1, 2023. s. 177-205.
- HOCKEY, J., GREEN, T., CLAYDEN, A., POWELL, M. Landscapes of the dead? Natural burial and the materialization of absence. In: *Journal of material culture*. Vol. 17 (2), 2012. s. 115-132.
- HÖHNE, S., NEŠPOROVÁ, O., SVOBODOVÁ, E. *Socioekonomické dopady úmrtí na české domácnosti*. 1. vydání. Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.: 2018. 94 s. ISBN 978-80-7416-315-9.
- IPR PRAHA. *Prognóza obyvatel a veřejné vybavenosti 2023-2050. 7/ Pohřbívání*. Institut plánování a rozvoje hlavního města Prahy: 2024.
- KEIJZER, E. The Environmental Impact of Activities after Life: Life Cycle Assessment of Funerals. In: *The International Journal of Life Cycle Assessment*. 22, 2017. s. 715-730.
- KOTRLÝ, T. *POHŘEBNICTVÍ. Právní zajištění piety a důstojnosti lidských pozůstatků a ostatků*. 1. vydání. Praha: Linde Praha, a.s., 2013. 312 s. ISBN 978-80-86131-95-5.
- LAVICKÝ P. a kol. *Občanský zákoník I. Obecná část (§ 1-654). Komentář*. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2022.
- LEE, K.-H. et al. Energy Saving and Carbon Neutrality in the Funeral Industry. In: *Energies*. 15, 1457, 2022. s. 16.

- LINNEKER, B., BRADSHAW, S., LUNDY, L. Greener After Life Technologies and the New Geographies of Death? The Potential Role of Resomation in the UK. *Royal Geographical Society with Institute of British Geographers (RGS-IBG)*. Conference Paper. London: Middlesex University, 2019.
- LUNDY, L., LINNEKER, B., BRADSHAW, S. *Alkaline hydrolysis as an emerging end-of-life disposal option: experiences to-date and opportunities for the UK*. London: Middlesex University, 2019.
- MARI, M., DOMINGO, J. Toxic Emissions from Crematories: A Review. In: *Environment International*. Volume 36, Issue 1, 2010. s. 131-137.
- MIRKES, R. *The Mortuary Science of Alkaline Hydrolysis. Is It Ethical?* The National Catholic Bioethics Center, 2008.
- MMR. *Základní informace pro pozůstalé*. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, 2013. s. 12.
- NEŠPOROVÁ, O. *Funerary Practices in the Czech Republic*. Bingley, England: Emerald Publishing Limited, 2021. 185 s. ISBN 1-78973-109-7.
- ONDRŮŠ, M. K právní povaze lidského těla. *Právní rozhledy*. 13-14/2018, str. 463.
- PETROV, J., VÝTISK, M., BERAN, V. a kol. *Občanský zákoník. Komentář*. 2. vydání (3. aktualizace). Praha: C. H. Beck, 2024.
- ROBINSON, G.M. *Alkaline Hydrolysis: The Future of British Death-Styles*. Durham, 2023. Thesis. University of Durham, Department of Theology and Religion.
- ROBINSON, G.M. Dying to Go Green: The Introduction of Resomation in the United Kingdom. In: *Religions*. 12: 97, 2021. s. 21.
- RUMBLE, H., TROYER, J., WALTER, T., WOODTHORPE, K. Disposal or dispersal? Environmentalism and final treatment of the British dead. In: *Mortality*. Vol. 19 (3), 2014. s. 246-260.
- SCARRE, G. Alkaline hydrolysis and respect for the dead: an ethical critique. In: *Mortality*. 2024.
- SHELVOCK, M., KINSELLA, E.A., HARRIS, D. Beyond the Corporization of Death Systems: Towards Green Death Practices. In: *Illness, Crisis & Loss*. Vol. 30 (4), 2022. s. 640-658.
- SCHWARZ, M., HÖFERT, L., KUTSCHERA, L. ET AL. Die „Reerdigung“. Eine neue Bestattungsform aus forensischer Sicht. In: *Rechtsmedizin*. 34 (2024). s. 86-93.

SLOMINSKI, E. Life of the death system: shifting regimes, evolving practices, and the rise of eco-funerals. In: *Sustainability: Science, Practice and Policy*. Vol.19, No. 1, 2023.

SPIVEY, S.L. Death Enchanted: comparing conventional and conservation burial in the United States with a technological mediation lens. In: *Mortality*. 2024.

STEJSKAL, D., ŠEJVL, J. A KOL. *Pohřbívání a hřbitovy*. 1. vydání. Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2011. 464 s. ISBN 978-80-7357-680-6.

STOCK, P.V., DENNIS, M.K. Up in smoke or down with the worms? Older adult environmentalist's discourse on disposal, dispersal, and (green) burial. In: *Mortality*. Vol. 28 (1), 2023. s. 73-89.

SUCHÁNSKA, M. *Přírodní pohřebnictví – současný stav a další možnosti v českém prostředí*. Brno, 2014. Diplomová práce, vedoucí práce Jaroslav Malina. Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, Ústav antropologie.

SULLIVAN, S. Resomation has the Least Impact on the Environment. In: *Pharos international*. Volume 83, Issue 2, 2017.

ŠEJVL, J., VETEŠNÍK, P., VETEŠNÍKOVÁ, E. *Zákon o pohřebnictví. Zákon o válečných hrobech. Komentář*. 2., podstatně přepracované a doplněné vydání. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2020. 512 s. ISBN 978-80-7598-952-9.

Internetové zdroje

BIO-RESPONSE SOLUTIONS. Human Systems. *Bio-Response Solutions, Inc.* [online]. © 2024. Dostupné z: <https://aquamationinfo.com/humansystems/> [cit. 20. 10. 2024].

BIO-RESPONSE SOLUTIONS. Our Process. *Bio-Response Solutions, Inc.* [online]. © 2024. Dostupné z: <https://aquamationinfo.com/process/> [cit. 20. 10. 2024].

COSTANDI, M. Life after death: the science of human decomposition. *The Guardian* [online]. 5. 5. 2015. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/science/neurophilosophy/2015/may/05/life-after-death> [cit. 10. 10. 2024].

CREMATION SOCIETY OF MILWAUKEE. What is the Environmental Impact of Direct Cremation? *Cremation Society of Milwaukee* [online]. 7. 5. 2023. Dostupné z: <https://www.cremationsocietyofmilwaukee.com/what-is-the-environmental-impact-of-direct-cremation> [cit. 5. 10. 2024].

ČSÚ. *Zemřelí, naděje dožití, příčiny smrti – 2023*. Český statistický úřad. Dostupné z: <https://csu.gov.cz/zemreli-nadeje-dozeni-priciny->

[smrti?pocet=10&start=0&podskupiny=134&razeni=-datumVydani#regionalni-data](#) [cit. 18. 10. 2024].

DEATH IN THE AFTERNOON. INTERVIEW: Opening a New Green Burial Cemetery. Podcast, *Death in the Afternoon* [online]. 16. 12. 2022. Dostupné z: <https://deathintheafternoon.libsyn.com/its-not-easy-being-green-cemetery-edition> [cit. 16. 10. 2024].

GOLDEN, H. Why Human Composting Might Be the Green Alternative to Conventional Burials. *Pacific Standard* [online]. 17. 1. 2019. Dostupné z: <https://psmag.com/environment/is-human-composting-the-green-future-of-burials/> [cit. 13. 10. 2024].

HŘBITOVNÍ A POHŘEBNÍ SLUŽBY PRAHA. Náklady související s pohřbením. *Hřbitovy a pohřební služby hl. m. Prahy, příspěvková organizace* [online]. Dostupné z: <https://www.hrbitovy.cz/hrbitovni-sluzby/hroby/naklady-souvisejici-s-porizenim-hrobu/> [cit. 25. 9. 2024].

JANOŠTÍKOVÁ, A. Kolik stojí pohřeb aneb velký přehled aktuálních cen (2024). *Goodbye.cz* [online], 2. 1. 2024. Dostupné z: <https://goodbye.cz/poradna/prehled-cen-pohrbu/> [cit. 25. 9. 2024].

JARVIS, M. AND THE NATURAL DEATH CENTRE. Private land burial. *Natural Death Centre* [online]. Duben 2010. Dostupné z: <http://www.naturaldeath.org.uk/index.php?page=home-burial> [cit. 10. 10. 2024].

KANCELÁŘ VEŘEJNÉHO OCHRÁNCE PRÁV. Pohřebnictví je často o etice a vztazích než o právu. *Kancelář veřejného ochránce práv* [online]. 15. 10. 2013. Dostupné z: <https://www.ochrance.cz/aktualne/pohrebnictvi-je-casto-vic-o-etice-a-vztazich-nez-o-pravu/> [cit. 18. 11. 2024].

LANDESPORTAL SCHLESWIG-HOLSTEIN. Gesundheitsministerium informiert in Innen- und Rechtsausschuss zum Pilotprojekt einer neuen Bestattungsform. Landesportal Schleswig-Holstein [online]. Poslední aktualizace 15. 11. 2023. Dostupné z: https://www.schleswig-holstein.de/DE/landesregierung/ministerien-behoerden/II/Presse/PI/2023/Gesundheit/231115_reerdigung [cit. 12. 10. 2024].

LOJDOVÁ, E., ŠIŠLÁK, S. Právní úprava lidského těla po smrti. In: *EPRAVO.CZ – Sbírka zákonů, judikatura, právo* [online]. 2. 11. 2016. Dostupné z: <https://www.epravo.cz/top/clanky/pravni-uprava-lidskeho-tela-po-smrti-103480.html> [cit. 30. 9. 2024].

MEINE ERDE. Im Kreislauf der Natur. *Meine Erde* [online]. © 2024. Dostupné z: <https://www.meine-erde.de/reerdigung> [cit. 14. 10. 2024].

MMR. MMR opětovně apeluje na krematoria, aby omezila emise rtuťi. *Ministerstvo pro místní rozvoj ČR* [online]. 18. 3. 2024. Dostupné z: <https://mmr.gov.cz/cs/ministerstvo/pohrebnictvi/aktuality/mmr-opetovne-apekuje-na-krematoria,-aby-omezila-em> [cit. 6. 10. 2024].

MMR. Z jednání pracovní skupiny MMR pro pohřebnictví. *Ministerstvo pro místní rozvoj ČR* [online]. 14. 12. 2022. Dostupné z: <https://www.mmr.gov.cz/cs/ministerstvo/pohrebnictvi/aktuality/z-jednani-pracovni-skupiny-mmr-pro-pohrebnictvi> [cit. 6. 10. 2024].

PODCAST SMRTELNÍKA. Pietní biocentra, aneb hřbitovy jako ostrůvky života – 1. část. Podcast, *Podcast smrtelníka* [online]. 28. 3. 2024.

PODCAST SMRTELNÍKA. Pietní biocentra jako hřbitovy neomezených možností – 2. část rozhovoru. Podcast, *Podcast smrtelníka* [online]. 3. 4. 2024.

POHŘEBNÍ ÚSTAV AURIGA SPOL. S R.O. *Řád pro provádění balsamace a konzervace*. 31. 8. 2018. Dostupné z: <https://www.pohrebni-auriga.cz/cs/zarizeni-pohrbu/rad-pro-provadeni-balzamace-a-konzervace> [cit. 28. 11. 2024].

PURE REFLECTIONS. Ensuring Environmental Responsibility: The Safe Water Management in Resomation Process. *Pure Reflections Resomarium* [online]. 10. 9. 2023. Dostupné z: <https://www.purereflections.ie/post/ensuring-environmental-responsibility-the-safe-water-management-in-resomation-process> [cit. 28. 11. 2024].

RECOMPOSE. How Human Composting Works. *Recompose* [online]. Dostupné z: <https://recompose.life/human-composting/how-it-works/> [cit. 14. 10. 2024].

SPRÁVA HŘBITOVŮ MĚSTA BRNA. Nájem hrobového místa. *Správa hřbitovů města Brna, příspěvková organizace* [online]. Dostupné z: <https://www.hrbitovybrno.cz/najem-hroboveho-mista> [cit. 25. 9. 2024].

THE CREMATION SOCIETY. International Statistics 2023. *The Cremation Society* [online]. © 2022. Dostupné z: <https://www.cremation.org.uk/International-cremation-statistics-2023> [cit. 30. 9. 2024].

THE ORDER OF THE GOOD DEATH. Cremation. *The Order of the Good Death* [online]. © 2024. Dostupné z: <https://www.orderofthegooddeath.com/resources/cremation/#cremation-green-option> [cit. 5. 10. 2024].

WEBSTER, L. The Science Behind Green and Conventional Burial. *Green Burial Council* [online]. © 2023. Dostupné z: https://www.greenburialcouncil.org/science_green_burial.html [cit. 20. 11. 2024].

Zákony a judikatura

Listina základních práv a svobod vyhlášená usnesením Předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb. jako součást ústavního pořádku České republiky.

Zákon č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání (živnostenský zákon)

Zákon České národní rady č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny.

Zákon č. 128/2000 Sb., o obcích (obecní zřízení).

Zákon č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů.

Zákon č. 256/2001 Sb., o pohřbnictví a o změně některých zákonů.

Zákon č. 285/2002 Sb., o darování, odběrech a transplantacích tkání a orgánů a o změně některých zákonů (transplantační zákon).

Zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování (zákon o zdravotních službách).

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

Zákon č. 201/2012 Sb., o ochraně ovzduší.

Zákon č. 193/2017 Sb., kterým se mění zákon č. 256/2001 Sb., o pohřbnictví a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony.

Zákon č. 283/2021 Sb., stavební zákon.

Nařízení vlády č. 401/2015 Sb., o ukazatelích a hodnotách přípustného znečištění povrchových vod a odpadních vod, náležitostech povolení k vypouštění odpadních vod do vod povrchových a do kanalizací a o citlivých oblastech.

Vyhláška ministerstva životního prostředí České republiky č. 395/1992 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona České národní rady č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny.

Vyhláška Ministerstva zemědělství č. 474/2000 Sb., o stanovení požadavků na hnojiva.

Vyhláška č. 297/2012 Sb., o náležitostech Listu o prohlídce zemřelého, způsobu jeho vyplňování a předávání místům určení, a o náležitostech hlášení ukončení těhotenství porodem mrtvého dítěte, o úmrtí dítěte a hlášení o úmrtí matky (vyhláška o Listu o prohlídce zemřelého).

Vyhláška č. 415/2012 Sb., o přípustné úrovni znečišťování a jejím zjišťování a o provedení některých dalších ustanovení zákona o ochraně ovzduší.

Vyhláška č. 277/2017 Sb., o postupu obce při zjištění slušného pohřbení.

Vyhláška č. 278/2017 Sb., o stanovení obsahu a rozsahu specializované odborné přípravy zaměřené na odbornou problematiku související s balzamací a konzervací a náležitostí dokladu o jejím absolvování.

Vyhláška č. 273/2021 Sb., o podrobnostech nakládání s odpady.

Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) 2017/852 ze dne 17. května 2017 o rtuti a o zrušení nařízení (ES) č. 1102/2008.

Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) 2024/1849 ze dne 13. června 2024, kterým se mění nařízení (EU) 2017/852 o rtuti, pokud jde o zubní amalgám a další výrobky s přidanou rtutí, na které se vztahují omezení vývozu, dovozu a výroby.

Výměr Ministerstva financí č. 01/2022, kterým se vydává seznam zboží s regulovanými cenami. Cenový věstník 19/2021.

Výměr Ministerstva financí č. 06/2022, kterým se mění seznam zboží s regulovanými cenami vydaný výměrem Ministerstva financí č. 01/2022. Cenový věstník 16/2022.

ČSN 49 3160-1. *Rakve – Část 1: Obecné a mechanické požadavky a značení*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2014. Třídící znak 493160.

ČSN 49 3160-2. *Rakve – Část 2: Zvláštní požadavky na kremační rakve*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2014. Třídící znak 493160.

ČSN 49 3160-3. *Rakve – Část 3: Zvláštní požadavky na rakve do hrobu nebo do hrobky*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2014. Třídící znak 493160.

ČSN EN 15 017. *Služby v pohřebnictví – Požadavky*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2020. Třídící znak 15017.

Důvodová zpráva k zákonu č. 193/2017 Sb., o pohřebnictví a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony.

MINISTERSTVO ZDRAVOTNICTVÍ. *Metodické doporučení Ministerstva zdravotnictví k zacházení s tělem zemřelého*. Praha: Věstník Ministerstva zdravotnictví č. 10/2024, 2024.

Sdělení Českého statistického úřadu č. 244/2007 Sb., o zavedení Klasifikace ekonomických činností (CZ-NACE).

Rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 15. 12. 2005, sp. zn. 22 Cdo 1773/2004.

Rozhodnutí Okresního soudu v Pardubicích ze dne 6. 8. 2015, sp. zn. 5 C 36/2015.

Gesetz über das Leichen-, Bestattungs- und Friedhofswesen des Landes Schleswig-Holstein (Bestattungsgesetz – BestattG). GVOBI. 2005, 70.

Lov om gravplasser, kremasjon og gravferd (gravplassloven). LOV-1996-06-07-32.

Zelené pohřebnictví: Výzvy pro českou právní úpravu

Abstrakt

Zelené, ekologické nebo přírodní pohřebnictví v posledních letech nabývá na popularitě nejen díky příslibu pohřbení šetrnějším k životnímu prostředí, ale i kvůli měnícímu se pohledu na smrt. Představuje technologie, metody i přístupy, jejichž cílem je minimalizovat vliv pohřebnictví na životní prostředí, od úpravy těla zemřelého přes způsoby pohřbení až po samotný vzhled a fungování pohřebišť. Možností, které se nabízejí, je hned několik, jen málo z nich ovšem vyhovuje platné legislativě. Svou roli v tom hraje nejen strach ze smrti a lidského těla, ale také pohřební tradice a společenský pohled na důstojnost a pietu zemřelého. Mezi nejnovější technologie patří i lidské kompostování neboli terramace a akvamace. Jedním z nejsnazších a nejpřirozenějších způsobů pohřbení je však přírodní pohřeb do země, kdy jsou lidské pozůstatky uloženy do mělkého hrobu bez rakve.

Současná právní úprava v České republice je poměrně konzervativní a umožňuje pouze dva způsoby pohřbení, uložení lidských pozůstatků do hrobu nebo hrobky na pohřebišti a zpopelnění v krematoriu, a to za dodržení přísných pravidel týkajících se úpravy těla nebo rakve. Nabízí se otázka, zda jsou tyto způsoby schopny naplnit právo jednotlivce rozhodovat o způsobu, jakým bude naloženo s jeho tělem po smrti, zejména s ohledem na jejich faktickou i cenovou dostupnost a dále s ohledem na jejich vliv na životní prostředí. Pohřebišť a pohřební služby produkují značné množství odpadů, rakve s vystýlkami z umělých vláken zpomalují proces tlení a emise vznikající při zpopelňování v krematoriích mají negativní vliv na ovzduší, a tedy i na člověka.

Cílem této diplomové práce je zkoumat, za jakých podmínek by bylo možno v České republice povolit praktiky přírodního pohřbívání a nové technologie terramace a akvamace, a jakým způsobem by se tyto změny promítly do zákona o pohřebnictví a dalších souvisejících právních předpisů.

Klíčová slova: pohřebnictví, zákon o pohřebnictví, zelené pohřebnictví, přírodní pohřebnictví, terramace, lidské kompostování, akvamace, rakev, kremace, hrob, pohřebiště, hřbitovní rezervace

Green Death: Challenges for the Czech Legislation

Abstract

Green, eco-friendly or natural burials have been gaining popularity in recent years not only because of the promise of a more environmentally friendly burial, but also for changing our view of death. It introduces technologies, methods and approaches that aim to minimize the environmental impact of burial and funerals, from the treatment of the deceased's body to burial methods to the actual appearance and operation of burial grounds. There are several options to offer but only a few of them comply with current legislation. Fear of death and the human body as well as funeral traditions and societal views on the dignity of and respect for the deceased play a role in this. Among the latest technologies are human composting or terramation and aquamation. One of the easiest and most natural methods of burial is, however, natural in-ground burial, where human remains are placed in a shallow grave without a coffin.

The current legislation in the Czech republic is relatively conservative and permits only two methods of burial, placing the human remains in a grave or tomb on a burial ground and cremation in a crematorium, both subject to strict rules regarding the treatment of the body and coffin. The question arises as to whether these methods are capable of fulfilling the individual right to decide how one's body is to be disposed of after death, particularly in regard to their availability and affordability as well as their environmental impact. Burial grounds and funeral services produce significant amounts of waste, coffins with artificial fibre linings slow down the process of decomposition, and the emissions from cremations have a negative impact on the air and therefore on people.

The aim of this thesis is to investigate under what conditions natural burial practices and new technologies of terramation and aquamation could be permitted in the Czech republic, and how these changes would be reflected in the Funeral Act as well as other related legislation.

Keywords: funerals, Funeral Act, green burial, natural burial, terramation, human composting, aquamation, coffin, cremation, grave, burial ground, conservation burial ground